

MILAN STRHAN

ODBŮRAVANIE BANSKÉHO A ŽELEZIARSKÉHO PRIEMYSLU NA SLOVENSKU V ROKOCH 1921-1923

Aby bolo možné napísať a kriticky zhodnotiť vývin Slovenska za predmníchovskej Československej republiky, je predovšetkým potrebné preskúmať rozvoj výrobných síl, ktoré sú hnacou silou dejinného vývinu. Týka sa to predovšetkým priemyslu, a to najmä priemyslu hutníckeho, strojárenského a baníctva.

Doterajší stav bádania na tomto poli vykazuje slabé výsledky. Slovenská buržoázna historiografia sa problémom vývinu a stavu výroby vôbec nezaoberala. Pre buržoáznych historikov to bol problém druhoradý, nezávažný. No ani mladá slovenská marxistická historiografia nevenovala doteraz tomuto problému dostatočnú pozornosť. Až v poslednom čase sa začínajú objavovať práce s tematikou vývoja hospodárstva na Slovensku za predmníchovskej republiky. Jedným z pokusov o spracovanie časti tejto problematiky chce byť i táto štúdia o odbúravaní baníckeho a železiarskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1921-1923. V štúdiu chceme poukázať na príčiny odbúravania priemyslu, ukázať, ako ono prebiehalo v baníctve a železiarstve a stručne zhodnotiť jeho následky pre robotnícku triedu Slovenska.¹

Keď porovnáme proces odbúravania priemyslu za predmníchovskej ČSR s dnešnou mohutnou industrializáciou Slovenska, musíme hneď skonštatovať, že základnou príčinou tohto procesu bol kapitalistický spoločenský poriadok. V našej ľudovodemokratickej republike, kde bolo odstránené vykorisťovanie a výrobné prostriedky dané do vlastníctva ľudu, neexistujú, a ani nemôžu existovať, žiadne protichodné záujmy medzi českými krajinami a Slovenskom. Práve naopak, prekonanie hospodárskych, sociálnych a kultúrnych rozdielov medzi českými krajinami a Slovenskom je jednou z podmienok úspešného budovania socializmu v našej vlasti. Ináč to bolo za kapitalistickej republiky. Bezuzdný kapitalistický konkurenčný boj o ovládnutie domáceho i zahraničného trhu, snaha po dosiahnutí maxi-

¹ V štúdiu sa opierame predovšetkým o štúdium archívneho materiálu zo Slovenského ústredného archívu (ďalej SUA), hlavne o fondy slovenského oddelenia Ministerstva priemyslu a obchodu (ďalej SOMPO), slovenského oddelenia Ministerstva sociálnej starostlivosti (ďalej SOMSS) a prezidiálny archív ministra s plnou mocou pre Slovensko (ďalej MPS).

málnych ziskov nevyhnutne viedli k tomu, že česká buržoázia využívala svoje vládnúce postavenie na vyradenie konkurenčnej buržoázie na Slovensku, na odbúravanie tunajšieho priemyslu.

* * *

Vznik Československej republiky, plod boja pracujúcich mäs, podnieteného Veľkou októbrovou socialistickou revolúciou, mal pre slovenský národ ohromný význam. Československá republika zachránila Slovákov pred záhubou v maďarskom jarme. Spojenie slovenského národa v jeder štátny útvar s rečové i kultúrne najbližším bratským národom českým umožnilo nášmu národu dospieť k uvedomelému politickému životu, umožnilo mu plne sa kultúrne vyžiť. Dvadsať rokov existencie predmníchovskej republiky znamenalo ohromný vzrast predtým už zomierajúcich spoločenských a kultúrnych síl Slovenska, vzrast triedneho uvedomenia robotníckej triedy a nebývalý rozvoj uvedomelého robotníckeho hnutia.

Avšak existencia Československej republiky, ktorá, ako sme videli, znamenala v národnom a kultúrnom smere ohromný prínos, nepriniesla podstatné zlepšenie hospodárskeho stavu zaostaleho Slovenska. Ba začlenenie Slovenska do jednotného československého hospodárstva znamenalo stagnáciu a zahatenie rozvoja pre to hospodárske odvetvie, v ktorom Slovensko za českými krajinami najviac zaostávalo, pre priemysel. V záujme udržania maximálnych ziskov česká veľkoburžoázia, ktorá sa stala rozhodujúcou hospodárskou a politickou mocou v štáte, znemožňovala priemyselnú výstavbu Slovenska, ba odbúrala i časť už existujúceho priemyslu. Takto česká reakčná buržoázia umele udržiavala rozdiel medzi Slovenskom a českými krajinami, čím, ako sa neskoršie ukázalo, podkopala štátnu samostatnosť ČSR i národnú slobodu Čechov a Slovákov.

Keď skúmame príčiny odbúravania priemyslu na Slovensku, javí sa nám ono predovšetkým ako uplatňovanie sa dvoch ekonomických zákonov kapitalizmu — zákona o nerovnomernom vývine kapitalizmu a základného ekonomického zákona súčasného kapitalizmu. Bola to predovšetkým všestranná zaostalosť Slovenska, vzniknávajúca v dôsledku nerovnomerného vývoja kapitalizmu, ktorá umožnila českej buržoázii odbúrať priemysel na Slovensku.

Slovensko a české krajiny prešli rôznym hospodársko-spoločenským vývojom a nachádzali sa pri vzniku republiky na rôznom stupni kapitalistického vývinu. Na konci XIX. stor. sú už české krajiny krajinou s mohutným, modernými strojmi vybaveným a kapitálove silným priemyslom. Roku 1910 prislúcha už k priemyselnej a živnostenskej výrobe 40,7% obyvateľstva.

Naproti tomu Slovensko v rámci Rakúsko-uhorskej monarchie zaostávalo v kapitalistickom vývine. Nerovnomerný vývin kapitalizmu spôsobil, že vyspelejšie rakúske krajiny umele bránili rozvoju priemyslu v Uhorsku. Uhorsko, teda v jeho rámci i Slovensko, bolo pre rakúske krajiny iba vhodným dodávateľom poľnohospodárskych produktov, dobrým trhom pre výroby rakúskeho priemyslu a pre vývoz rakúskeho finančného kapitálu. Uhorsko sa začína industrializovať až po rakúsko-uhorskom vyrovnaní, intenzívnejšie vlastne až koncom XIX. a začiatkom XX. stor. Priemysel

v Uhorsku sa budoval za priamej podpory vlády, ktorá sa rôznymi úľavami snažila prilákať záujem kapitálu na budovanie priemyslu v Uhorsku.² No napriek podpore vlády ostáva Uhorsko zaostalou agrárnou krajinou. Zbabelý kompromis maďarskej buržoázie s veľkostatkárskou šľachtou pretvoril Uhorsko na kapitalistický štát so silnými feudálnymi prežitkami. „Nás trápi nielen vývin kapitalistickej výroby, ale aj nedostatok jej vývinu“, píše Karol Marx v predslove k prvému zväzku *Kapitálu* o výrobných pomeroch v Nemecku.³ „Popri uvedených nedostatkoch zaťažuje nás celý rad nedostatkov zdedených, vyplývajúcich z existencie prežitých výrobných spôsobov a s nimi spojených, ducha času odporujúcich spoločenských a politických pomerov.“ Túto Marxovu charakteristiku môžeme plne aplikovať na pomery v Uhorsku. Rôzne feudálne prežitky boli hlavnou príčinou hospodárskej, sociálnej i kultúrnej zaostalosti Uhorska i Slovenska. Roku 1910 zamestnával priemysel a živnosti na Slovensku iba 93.000 ľudí, teda necelých 18% činného obyvateľstva. Pred vojnou zaostávalo Slovensko za českými krajinami o pol storočia.⁴ Slovensko vstúpilo do predmníchovskej republiky ako krajina prevažne agrárna, s technicky zaostalým a kapitálove slabým priemyslom, odkázaným ešte na podporu vlády.

V rámci Československej republiky sa nerovnomerný vývin medzi českými krajinami a Slovenskom ešte prehľbujel. Tu už ide o pôsobenie základného ekonomického zákona súčasného kapitalizmu. „Na udržanie najvyššej ziskovej miery bolo najvýhodnejšie (pre českú buržoáziu — M. S.) stav vyvinutejšej industrializácie českých krajín, daný historickým vývinom, ešte zvyšovať, a tým relatívny rozdiel medzi industrializáciou českých krajín a Slovenskom zväčšovať na úkor Slovenska“, konštatuje V. Široký.⁵ V záujme dosiahnuť tento cieľ obsadzuje česká buržoázia rozhodujúce pozície v slovenskom hospodárstve. Pri nostrifikácii priemyselných podnikov české veľkobanky, hlavne Živnobanka a Legiobanka, preberajú prevažnú časť akcií priemyslu na Slovensku z rúk buržoázie nemeckej a maďarskej, čím získavajú možnosť rozhodovať o ich osude. V hospodárskom živote Slovenska uplatňuje česká buržoázia polokoloniálne metódy. Ponecháva tu vyššie tarify, dane, vylučuje slovenský priemysel zo štátnych dodávok atď. Takýmito opatreniami priemyselná výroba na Slovensku zdražela, takže priemyselné závody neboli schopné konkurencie s vyspelejším priemyslom českým ani na domácom, tým menej na zahraničnom trhu. Takto priemyselné podnikanie na Slovensku nemohlo splniť základný predpoklad súčasného kapitalistického podnikania, dosiahnuť maximálny zisk. Preto kapitalisti odbúravajú výrobu na Slovensku a prenášajú ju buď do zahraničia alebo, v podnikoch českej buržoázie, do Čiech. Dôsledky polokoloniálneho režimu dali pečať celému ďalšiemu vývinu Slovenska za predmníchovskej kapitalistickej republiky.

² Treba však poznamenať, že i spriemyselnovanie slúžilo maďarskej vládnúcej triede ako jeden z prostriedkov maďarizácie. Súdruh Široký hodnotí budovanie priemyslu na Slovensku pred rokom 1918 takto: „Aj výstavba priemyselných podnikov slúžila v rukách maďarskej vládnúcej triedy ako ďalší odnárodňovací prostriedok, lebo znamenala príchod maďarských technikov a odborníkov do slovenského prostredia“. V. Š i r o k ý, *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*, Bratislava 1952, 170.

³ K. M a r x, *Kapitál* I, Praha 1953, 16.

⁴ Š i r o k ý, c. d., 171.

⁵ Tamže, 110.

Ako pôsobila polokoloniálna politika českej buržoázie na slovenský priemysel, ukážeme si na príklade riešenia niektorých otázok dôležitých pre slovenský hospodársky život.

Jedným z polokoloniálnych prejavov politiky českej buržoázie na Slovensku bola otázka železničných taríf. Pred vojnou železničné sadzby nehrali pre slovenský priemysel dôležitú úlohu. Pokiaľ boli surovinové zdroje vzdialené od sídla továrne, bola táto nevýhoda priemyslu na Slovensku vyvážená tarifnými zľavami, ktorými uhorský štát hájil domáci priemysel pred konkurenciou. Okrem toho otázka železničných taríf nehrala pri konkurencnej schopnosti a určovaní cien výrobkov na chránenom uhorskom trhu dôležitú úlohu.

Situácia sa zmenila po roku 1918. Pri vysokých povojnových sadzbách, prispôbených vysokej povojnovej cenovej úrovni, začínajú tvoriť podstatnú položku pri priemyselnej kalkulácii zvlášť na Slovensku, kde bola riedka železničná sieť a suroviny i hotové výrobky sa museli dopravovať na veľkú vzdialenosť. Úlohou vlády bolo zariadiť tarifnú politiku tak, aby železničné sadzby „umožnili vývoz tovaru všetkých výrobných odvetví zo Slovenska a dovoz materiálu potrebného pre výrobu na Slovensku“.⁶ No nestalo sa tak.

Do prvého septembra 1921 platia v celej republike staré tarify, pričom sa tieto medzi českými krajinami a Slovenskom neprepočítavajú ani na štátnych železniciach. Na Slovensku platila dopravná daň 35%, pri rýchlotovare 37%, v českých krajinách 30%. Príjmy štátnych železníc na Slovensku boli roku 1920 na jeden tonový kilometer o 110% vyššie ako v krajinách českých.⁷

Tarifami z 1. septembra 1921 a 1. marca 1922 bol priemysel ležiaci na štátnych železniciach položený na rovnakú základňu. Sadzby sa však prepočítavali len pri doprave na štátnych železniciach. Pri zásielke zo stanice súkromnej železnice do stanice štátnej železnice alebo naopak platili sa tarify platné na súkromných železniciach, ktoré boli podstatne vyššie. Aký veľký význam to malo pre slovenský priemysel, môžeme vidieť z toho, že roku 1921 bolo z 3826 kilometrov železníc na Slovensku 1858 v súkromnej prevádzke.⁸ V českých krajinách bolo súkromných železníc podstatne menej. V nasledujúcich rokoch prebieha v českých krajinách zoštatňovacia akcia, takže rozdiel sa stále zvyšoval. Roku 1925 bolo v Čechách len 4,3% súkromných železníc, na ktoré pripadlo 1,5% dopravy, kým na Slovensku participovali súkromné železnice 44,7% a pripadlo na ne asi 60% dopravy.⁹

Dôsledky tohto stavu nám ukazuje výpočet o doprave na miestnych železniciach, zaslaný Sväzom priemyselníkov Novohradskej župy v Lučenci Ministerstvu obchodu.¹⁰ Uvádza príklad dopravy na trati Poltár — Šomošová — štátna hranica. Za vzdialenosť Poltár — Lučenec podľa tarify pre prepravu na miestnych tratiach na Slovensku, trieda C platili za 19 kilometrov 2,85 Kčs sadzby. Za vzdialenosť Lučenec — Šomošová podľa tarify

⁶ Tamže, 13.

⁷ I Karvaš, *Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku*, Praha 1933, 83.

⁸ *Statistická příručka republiky Československé II*, Praha 1925, 292.

⁹ Karvaš, c. d., 84.

¹⁰ SUA—SOMSS—BI—5.

T 26, platnej na hlavných tratiach, platili za 30 km 1,42 Kčs. Spolu teda platili za 49 km 4,27 Kčs. Sadzba by pri priamej kalkulácii podľa taríf platných na hlavných tratiach bola za 49 kilometrov 1,80 Kčs.

Vysoké tarify zapríčiňovali, že náklady za dopravu neobyčajne stúpili. Krajinská skupina Ústredného sväzu priemyselníkov v Bratislave uvádza príklad železiarskej firmy, ktorá pred vojnou účtovala za dopravu 6—8% fakturovanej hodnoty tovaru, po vojne 24%, v Čechách pri najnepriaznivejšie položených závodoch 16 až 17%.¹¹ Buržoázia na Slovensku sa s takýmto stavom neuspokojila. Priamo zaplavuje Ministerstvo pre správu Slovenska petíciami a rezolúciami žiadajúcimi zníženie nemožných železničných taríf.

Toto volanie bolo však márne. Po vydaní taríf z 1. septembra 1921, ktorými sa priemysel ležiaci na hlavných tratiach ČSD stavia na rovnakú základňu, a ktoré, ako sme videli, slovenskému priemyslu nič nepomohli, oznamuje Ministerstvo železníc, že zvláštne opatrenia v prospech jediného podniku nie sú prípustné.¹² A v odpovedi na žiadosť haličskej súkenky uvádza riaditeľstvo ČSD v Bratislave aj príčiny, pre ktoré nemožno znížiť tarify. Je to „z finančného hľadiska prosperity štátnych dráh, z dôvodov prejudičných“.¹³

Ako z uvedeného vidíme, otázka železničných taríf a ich úpravy sa stala závažným činiteľom v konkurenčnom boji českej buržoázie s buržoáziou menšinových národností. Pretože rozhodovanie o týchto otázkach mali v rukách centrálne úrady v Prahe, ovládané českou buržoáziou, otázka železničných sadzieb sa v rukách českej buržoázie stáva mocným nástrojom, ktorým mohla nenápadne riadiť osudy konkurenčného priemyslu na Slovensku. V tarifnom probléme bol slovenský priemysel vydaný na milosť a nemilosť českej buržoázii. Je jasné, že česká buržoázia nemala záujem na poskytnutí tarifných výhod konkurenčnému priemyslu na Slovensku, a tak vysoké železničné tarify sa stávajú jedným z najdôležitejších faktorov, ktoré prehlbovali krízu a viedli k odbúraniu priemyslu na Slovensku. „Je to najmä dnešný tarifný systém — konštatuje súdruh Široký v Pláne hospodárskeho, kultúrneho a sociálneho povznesenia Slovenska roku 1937 — ktorý znemožňuje rozkvet priemyslu na Slovensku, ba hrdúsi aj ten nedostatočný priemysel, ktorý tu nateraz je.“¹⁴

Aj v daňovej otázke boli na Slovensku pomery horšie ako v celoštátnom meradle. Daňová politika bola jedným z prostriedkov, ktorým sa česká veľkoburžoázia snažila zničiť konkurenčný priemysel. Na Slovensku boli vyššie dane ako v českých krajinách. Daň kapitálová a rentová činila na Slovensku 10%, v českých krajinách 6%, zároboková daň podnikov verejne účtujúcich 12%, v Čechách 10%.¹⁵ Je jasné, že daňová ťarcha znamenala pre kapitálove slabo postavené priemyselné podniky na Slovensku často existenčnú otázku a znemožňovala im konkurenciu. „K ťažkostiam, ktoré

¹¹ *Slovenský priemysel*. Výročná zpráva krajinskej skupiny Ústredného sväzu československých priemyselníkov, 1925.

¹² SÚA—SOMSS—BI—5.

¹³ SÚA—SOMPO—1922—13—4569.

¹⁴ Široký, c. d., 12.

¹⁵ Slovenský denník, 31. decembra 1926, č. 25.

nám znemožňujú konkurenciu na svetovom trhu, patrí okrem iného príliš vysoké daňové zaťaženie" — sťažuje si továreň na zápalky v Banskej Bystrici.¹⁶

Priemyselné podniky na Slovensku podľa zák. čl. III. z roku 1907 — prirodzene, išlo o podniky maďarských a zahraničných kapitalistov — požívali rôzne daňové výhody. Tým ťažšie na ne doľahli vysoké dane povojnové. Aký ohromný rozdiel bol medzi predvojnovým a povojnovým zaťažením priemyslu na Slovensku, ukazuje príklad istej drevárskej firmy.¹⁷ Pred vojnou činili dane 2,5—3% ceny tovaru, po vojne 17—18% ceny.

Priemyselné podniky a orgány Sväzu priemyselníkov sa neustále dovolávajú vyrovnania daní na Slovensku s českými krajinami. „Vzhľadom na značnú diferenciu priamej štátnej daňovej tarchy medzi Slovenskom a historickými zemiami, kde je daňová sadzba len 10%, za odôvodnené pokladáme, aby táto diferenciacia v prospech spoločnosti na Slovensku bola odrátaná", píše Obchodná komora v Banskej Bystrici Ministerstvu financií.¹⁸ Sväz priemyselníkov na Slovensku upozorňuje,¹⁹ že ak „už v najbližšom čase daňová politika nevezme do ohľadu zhoršené pomery . . . , v tom prípade nastane na Slovensku taká nezamestnanosť, akej ešte od prevratu nebolo".

Rôzna bola aj forma vyberania daní. Ministerstvo financií výnosom č. 51709/5810/21/III/7B zo dňa 23. mája 1921, berúc do ohľadu „značnú hospodársku krízu", povoľuje bezúročný odklad vyberania daní, mesačné splátky daní a nariaďuje urýchlené vybavenie sťažností proti vysokému predpisu daní.²⁰ Referent Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska Čapek síce na tento prípis Ministerstva financií napísal, že na Slovensku „budú individuálne posúdené", avšak nestalo sa tak, hoci priemyselníci na Slovensku sa rozšírenia jeho platnosti dožadovali. No napriek stálym urgenciám na Slovensko rozšírený nebol.²¹

Ministerstvo financií priemyselným podnikom na Slovensku nepovoľuje ani zníženie ani odklad splátky daní. Mautnerove textilné závody v Ružomberku žiadali odklad splátky daní vyrubených za rok 1920 v sume 215.672 Kčs a za rok 1921 v sume 332,571 Kčs. Ministerstvo financií ich žiadosť zamietlo.²²

Nezaplatenie daní malo na Slovensku za následok exekúciu. V jeseni roku 1922 zabavuje exekútor harmaneckej papierni pre nezaplatenie daní materiál v sume 1,135.000 Kčs.²³ Roku 1923 jej zabavuje pre ten istý priestupok parnú pílu v Podhore v cene 100.000 Kčs a v Brezne-Halmy v cene 70.000 Kčs.²⁴ Zástupcovi drevárskej firmy Ehrenberg v Humennom zakázalo Ministerstvo financií pre daňové nedoplatky vydať pas pre obchodné rokovania v Maďarsku, hoci sa za firmu zaručila banka.²⁵

¹⁶ SÚA—SOMPO—1923—6—3132.

¹⁷ *O priemysle Slovenska*, 1923, 45—46.

¹⁸ SÚA—SOMPO—1922—10—3526.

¹⁹ Obežník krajinskej skupiny priemyselníkov v Bratislave, február 1922.

²⁰ SÚA—MPS—1921.

²¹ SÚA—MPS—1921—8972.

²² SÚA—SOMPO—1924—918.

²³ SÚA—SOMPO—1922—6389.

²⁴ SÚA—SOMPO—1923—10—4460.

²⁵ SÚA—SOMPO—1923—5—2434.

Jedným z podstatných znakov, ktorými Lenin charakterizoval imperializmus, je splyvanie bankového a priemyselného kapitálu, vytváranie finančného kapitálu. Za imperializmu sa banky stali rozhodujúcim činiteľom hospodárskeho života. Kapitalista-priemyselník, aby mohol sústavne vyrábať, musí realizovať vyrobený tovar na trhu. Tovar sa však často nedá odpredať hneď. Kapitalista však potrebuje kapitál na ďalšiu výrobu ihneď, pretože zastavenie podniku do času, kým nerealizuje vyrobený tovar, znamenalo by pre neho veľké straty. Potrebný kapitál získava úverom v bankách. Otázky kapitálovej sily peňažných ústavov, ponuky a dopytu úveru, výška úveru hrajú teda v priemyselnom podnikaní prvoradú úlohu.

Priemysel na Slovensku pred vojnou bol kapitálove slabý. I. Houdek v článku *Slovenské účastinárske podniky pred prevratom*²⁶ uvádza rad podnikov, z ktorých len niektoré a veľmi nepravidelne platili dividendy. Tak rafinéria v Trstenej nevyplácala za celej svojej existencie dividendy ani raz. Slovenská papieraň v Ružomberku vyplácala dividendy v rokoch 1907-1918 trikrát v priemere 3,7%. Zariadenie priemyslu na Slovensku pred rokom 1913 činilo 200% účastinnej istiny.²⁷

Pri slabosti priemyslu a zaostalosti poľnohospodárstva kapitálová tvorba bola pomalá, takže Uhorsko bolo krajinou chudobnou na kapitál. Na Slovensku boli pred vojnou dva druhy peňažných ústavov, akciové banky a úverné družstvá. Boli to podniky kapitálove slabé, zaoberajúce sa zbieraním vkladov a poskytovaním úveru pre poľnohospodárstvo. Priemyselným podnikaním sa takmer nezaoberali. Priemysel na Slovensku ovládali silnejšie budapeštianske banky.

Po roku 1918 odtrhnutím Slovenska od Uhorska boli popretrhané aj finančné spojenia. Bolo treba hľadať nových veriteľov. O tých však bola na Slovensku núdza. Roku 1919 bolo na Slovensku 214 akciových bánk a 233 úverných družstiev.²⁸ Z celkového akciového kapitálu na Slovensku pripadlo na jeden ústav 917.000 Kčs.²⁹ Z toho vidíme, že tu išlo o malé podniky, ktoré plnili úlohy ľudových peňažných ústavov.

Proces koncentrácie peňažníctva na Slovensku sa ešte len začínal. V rokoch 1919-1922 tento proces postupoval dosť rýchle. Ukazuje nám to klesanie počtu akciových bánk.³⁰ Počet akciových bánk bol roku 1919 — 214, 1920 — 207, 1921 — 181, 1922 — 165. Pri klesajúcom počte bánk stúpala akciový kapitál. Roku 1920 činil pri 243 podnikoch na Slovensku a Zakarpatskej Ukrajine 2,791 224 Kčs, roku 1921 pri 217 podnikoch 3,614 029 Kčs.³¹ Koncentrácia išla dvomi smermi. Jednak slabšie podniky likvidovali, jednak sa vlievali do veľkých podnikov. Okrem toho prebiehal aj proces afilačný, t. j. že kapitálove silnejšie podniky získavajú majoritu v menších peňažných ústavoch a tieto sa stávajú filiálkami materských ústavov, formálne si však aj naďalej podržujú vlastnú správu.

Postupujúcou koncentráciou a zväčšovaním kapitálu stúpa i záujem slovenských peňažných podnikov o financovanie priemyslu a obchodu.

²⁶ Prúdy 1935, 462—468.

²⁷ O priemysle Slovenska 1923.

²⁸ Statistická příručka rep. Čs. II, 210.

²⁹ Karvaš, c. d., 93.

³⁰ Statistická příručka rep. Čs. II, 210.

³¹ Tamže, 211.

Jeden z členov finančnej rodiny Makovických, zakladateľov a hlavných účastníarov Slovenskej banky, o tom napísal: „Až po roku 1918 sme sa čím ďalej tým viac venovali financovaniu obchodu, priemyslu a podnikateľov.“³²

Rozmach koncentrácie kapitálu v prvých povojnových rokoch zahatila kríza z roku 1922. Finančná kríza, spôsobená deflačnou Rašínovou politikou, postihla zvlášť kapitálove slabé podniky. Je to čas ich úpadku. Finančná kríza spojená s priemyselnou krízou ostro zasiahla aj banky zúčastnené na priemyselnom podnikaní, a to zvlášť na Slovensku, kde celé priemyselné odvetvia zastavovali výrobu a zanikali s veľkými finančnými stratami. Ján Straka, riaditeľ Tatra banky, hodnotil vplyv krízy na ich podnik takto:³³ „Tempo rozmachu banky bolo citeľne spomalené finančnou krízou v druhej polovici roku 1922, ktorá nastavším rapidným vzostupom koruny mnohé finančné podniky uvrhla do finančnej tiesne a spôsobila hromadné úpadky.“ Už spomínaný Makovický píše o vplyve krízy na Slovenskú banku: „Po roku 1918 nastal nebyvalý vzrast a rozvoj nášho podniku. Tento rýchly vzrast mal aj tienisté stránky. Roku 1922 prevzala naša banka Hospodársku banku. Táto transakcia sa ukázala nevýhodnou hlavne pôsobením deflačnej krízy. Bolo treba 15 rokov úpornej práce, kým boli následky tejto transakcie prekonané.“³⁴

Výšku strát bánk nám ukazuje nasledujúca tabuľka, ktorá zároveň ukazuje rozdiel medzi českými krajinami a Slovenskom a je charakteristická pre polokoloniálne postavenie Slovenska.³⁵

Rok	Strata na odpisoch		Iné straty		Čistý zisk	
	Č	S	Č	S	Č	S
	v pomere k akciovému kapitálu					
1920	1.0	5.3	2.9	1.0	15.2	10.7
1921	1.2	7.5	2.2	0.9	16.1	11.8
1922	2.2	11.0	1.7	4.9	16.0	8.4
1923	3.4	10.5	1.7	5.5	15.6	7.3
1924	2.1	7.6	0.9	4.1	14.1	5.8
1925	1.8	10.8	0.7	0.8	13.2	5.7

Výška strát pritom činila v jednotlivých rokoch:³⁶

Rok	Počet ústavov	Výška strát v miliónoch
1920	38	2.1
1921	30	6.2
1922	31	41.0
1923	37	43.9
1924	33	41.5
1925	30	45.2

³² Dr. Makovický, *Prierez dejinami Slovenskej banky*. Sám sebe, Orgán ROH za mestnancov Tatra banky, roč. III, č. 2.

³³ J. Straka, *Rozvoj Tatra banky po roku 1918*, Sám sebe, roč. III, č. 10.

³⁴ Makovický, c. d. Hospodárska banka, ktorú prevzali, bola totiž silne zainteresovaná na priemyselnom podnikaní. Takmer všetky jej podniky počas krízy likvidovali s veľkými finančnými stratami.

³⁵ Karvaš, c. d., 98.

³⁶ Tamže, 99.

Ako vidíme, straty dosahujú vrchol v rokoch 1922—1925 a ako z tabuliek vysvitá, neboli kompenzované ziskom.

Finančná kríza spôsobila citeľný nedostatok úveru. Pri plných skladiškách a nemožnosti vývozu znamenala však otázka úveru pre priemysel priamo existenčnú otázku, na Slovensku o to dôležitejšiu, že priemyselné podniky boli kapitálove slabé. Zadĺženie priemyslu na Slovensku činilo roku 1920 pri účastinnom kapitáli 54,250.000 už 170,554.959 Kčs., t. j. vyše 300%.³⁷ Roku 1921 vypukla hospodárska kríza. Bilancia priemyselných podnikov počas krízy je väčšinou pasívna, končí sa stratou. Tak továreň na smaltový a kovový tovar v Petržalke mala za rok 1921 2,561.074 Kčs straty, železolejáreň a smaltovňa Emailit v Bratislave za rok 1922 877.092 Kčs, Východoslovenský lesný priemysel 344,937 Kčs atď.³⁸ Takéto hospodárske pomery spôsobili, že podnikatelia stálym dosadzovaním rezervného majetku veľmi často prišli o celý prevádzkový kapitál, ako konštatuje minister obchodu pre Slovensko.³⁹ Na ďalšiu existenciu potrebovali nevyhnutne úver.

Na kapitálove slabom Slovensku bola však oň núdza. Na porade o priemyselnej kríze na Slovensku vyhlasuje zástupca sväzu bánk:⁴⁰ „Je citeľný nedostatok peňazí a peňažné ústavy skutočne nemôžu poskytnúť priemyslu potrebný úver.“

Pri nedostatku kapitálu a veľkom dopyte po ňom úroková miera vysoko stúpala. V marci 1922 oznamuje Zemský úrad práce SOMSS:⁴¹ „V mnohých podnikoch, kde by bolo možné pracovať na sklad, pôsobí najväčšie ťažkosti zadováženie úveru. Závody si sťažujú, že nemôžu od bánk zohnať úver ani na výplatu pri požadovaných úrokoch 15—20% v dobe, keď samy pracujú bez zisku a banky zúrokovujú vklad len na 4%“. Situácia v úvere sa počas finančnej krízy stále zhoršovala. Na druhom plenárnom zasadnutí Obchodnej komory v Košiciach 30. júna 1923 konštatuje jej predseda O. Jacobs,⁴² že „obchodný obrat peňažných ústavov sa stal všeobecne nepriaznivejším a možno pozorovať všeobecnú krízu o úver.“

Jediným hľadiskom finančníka-kapitalistu je čo najväčší zisk. Ten mu však priemyselné podnikanie na Slovensku nesľubovalo. Ba naopak, odbúravanie priemyslu prinieslo pre banky zainteresované na priemyselnom podnikaní značné straty. Preto banky na Slovensku odopierajú priemyslu úver.⁴³ A tak nedostatok úveru, vysoká úroková miera sú jednou z dôležitých príčin odbúravania priemyslu na Slovensku.

V súvislosti s nedostatkom kapitálu na Slovensku sa treba ešte zmieniť o jednej veci. Buržoázni národohospodári a teoretici sociálnej demokracie spájajú túto otázku s útekom maďarského kapitálu zo Slovenska a s nezáujmom českého kapitálu o priemyselné podnikanie na Slovensku. Pritom

³⁷ *O priemysle Slovenska 1923.*

³⁸ SÚA—SOMPO—1923—14—5598.

³⁹ SÚA—SOMPO—1922—7508.

⁴⁰ SÚA—SOMPO—1921—1923.

⁴¹ SÚA—SOMSS—Bl.—3.

⁴² SÚA—SOMPO—1922—Bl.

⁴³ Buržoázny národohospodár I. Karvaš vysvetľuje nedostatok úveru takto: „Pri financovaní priemyslu a obchodu nadobudli slovenské banky veľmi zlé skúsenosti a ťažko od nich žiadať, aby sa špecializovali na tento druh obchodov, keď hospodárske pomery sa stále zhoršujú a keď v priemyselnej výrobe pozorovať etapu odbúravania“. Karvaš, c. d., 101.

za príčinu úteku a nezájmu pokladajú buržoázny nacionalizmus maďarských a českých kapitalistov, ich patriotizmus a nenávisť voči Slovensku.⁴⁴ Tieto názory sú prejavom falošnej buržoáznonacionalistickej ideológie. Rozširovala ich česká a slovenská buržoázia, aby takto dokázala, že ona je lepšia ako buržoázia iných národností. Čo sa týka nezájmu českého kapitálu, tento argument využívala Hlinkova slovenská ľudová strana na protičeskú demagógiu. Buržoázii v tomto pomáhala sociálna demokracia, ktorá napadala pre zastavovanie výroby buržoáziu nemeckú a maďarskú, a tak odvádzala robotníctvo od boja proti vlastnej buržoázii.

Skutočné príčiny sú vždy hospodárskeho rázu. Aj tu sa plne uplatňuje zákon o základnom ekonomickom zákone súčasného kapitalizmu. Maďarskí a nemeckí kapitalisti, vlastníci priemyselné podniky na Slovensku, nedosahovali tu maximálne zisky. Okrem toho boli na Slovensku vystavení ostrému konkurenčnému boju s ekonomicky silnejšou českou buržoáziou. Na druhej strane nástupnícke štáty poskytovali priemyselným podnikom rôzne výhody. Boli to štáty so slabým priemyslom, takže konkurencia bola malá. To všetko sľubovalo možnosť dosiahnuť v týchto štátoch maximálny zisk. Preto prenášajú kapitalisti výrobu zo Slovenska do týchto štátov. Tento výklad plne potvrdzuje skutočnosť, že keď bol zisk na Slovensku zaručený, kapitalisti privolili k nostrifikácii podnikov a vykorisťovali slovenský ľud ďalej. Aj českí kapitalisti ochotne investovali na Slovensku, keď investície sľubovali maximálny zisk (drevársky priemysel). Keď však výroba tento zisk nesľubovala, odmietli úver aj podnikom, v ktorých mali väčšinu akcií (napr. Moravská agrárna banka slavošovskej papierni).

Jedným z dôležitých problémov slovenského priemyslu bola otázka štátnych dodávok. Najväčším odberateľom slovenského priemyslu pred vojnou bol uhorský štát. Železiarske podniky, textil, papiernictvo a iné priemyselné odvetvia boli priamo závislé od štátnych dodávok. Tým väčšiu váhu mala otázka štátnych dodávok pre slovenský priemysel v novej republike pri zmenšenom trhu a nemožnosti vývozu do zahraničia.

Problém štátnych dodávok a účasti slovenského priemyslu na nich sa stal jedným z najpálčivejších miest v konkurenčnom boji českej a slovenskej buržoázie. A preto, že i tu mala hlavné slovo česká veľkoburžoázia, ovládajúca štátny aparát, Slovensko bolo opomínané. „Dosiaľ sa na Slovensku neinvestovalo ani toľko a štát tu neumiestnil ani toľko zadávok, koľko Slovensku patrilo percentuálne“, konštatuje súdruh Široký roku 1937.⁴⁵

Presné štatistické čísla o rozdelení štátnych dodávok jednotlivých rokov nemáme. Neúplný výkaz o rozdelení štátnych dodávok,⁴⁶ zostavený slovenským oddelením Ministerstva obchodu, uvádza, že roku 1923 bolo zadané na Slovensku 134 štátnych dodávok, z toho 203 uchádzačom zo

⁴⁴ Tak Karvaš v Hospodárskych rozhľadoch, roč. I, 35 píše, že odbúranie priemyslu na Slovensku bolo zapríčinené útekem maďarského kapitálu. Robotnícke noviny, orgán sociálnej demokracie, sú plné správ o pomste maďarských a nemeckých kapitalistov na slovenskom ľude. 31. augusta 1922 v článku *Treba rázne zakročiť proti zatváraníu tovární*, píše, že pri zastavovaní výroby na Slovensku ide o zločinnú zlovôľu továrnikov, čím sa nemeckí a maďarskí kapitalisti pomstia na Slovensku, na našom robotnom ľude.

⁴⁵ Široký, c. d., 11.

⁴⁶ SÚA—SOMPO—1921—224.

Slovenska v sume 38,000.000 a 46 uchádzačom z českých krajín v sume 13,000.000 Kčs. Pritom treba poznamenať, že časť dodávok dostali expositúry českých firiem na Slovensku. Potvrzuje to aj referent Ministerstva obchodu, ktorý k uvedenému výkazu dodáva:⁴⁷ „Nemožno ani zďaleka tvrdiť, že dodávky na Slovensku boli zadané slovenským firmám”.

Pritom samozrejme išlo len o štátne dodávky pre potrebu Slovenska. Na štátnych dodávkach pre české krajiny sa firmy zo Slovenska takmer nezúčastňovali. Dopravné pomery im nedovolili konkurovať českým firmám, i keď často ich ponuka bola lacnejšia. Ponuku popradskej papierne V. Hamburgera štátne úrady odmietli, i keď predávala lacnejšie ako v Čechách.⁴⁸ Priemyselné podniky na Slovensku boli však často odmietnuté, i keď predávali lacnejšie a išlo o potrebu Slovenska. Firma Ferenit ponúkala krytinu na novostavbu štátnej nemocnice v Košiciach o 30% lacnejšie ako ostatné firmy.⁴⁹ Zadávku však dostala firma Eternitas v Hradci Královej.

Podnikatelia zo Slovenska proti takémuto postupu protestujú a žiadajú participovanie Slovenska na štátnych dodávkach aspoň v pomere k počtu obyvateľstva. K žiadosti firmy V. Hamburger, papiereň v Poprade, referent Ministerstva obchodu pre Slovensko poznamenáva,⁵⁰ že „firma opakuje tú istú sťažnosť, ktorú stále a stále prednáša celý priemysel na Slovensku a ktorej opodstatnenosť môže potvrdiť i slovenské oddelenie tamojšieho ministerstva v Bratislave, že totiž pri štátnych dodávkach každého druhu sa berú do ohľadu len firmy v Čechách a slovenský priemysel je opomínaný”. Na tieto protesty a žiadosti nemohla zostať hluchá ani vláda a tak na medziministerskej porade 10. júna 1922 ustanovuje, aby pri rozhodovaní o zadaní štátnych prác a dodávok, keď ide o spotrebu Slovenska, bral sa zreteľ na uchádzačov z týchto krajín, i keď ponuka je o 5% vyššia.⁵¹ Výhoda sa týkala len dodávok zadávaných Ministerstvom verejných prác, a to len do konca roku 1923. Výnosom z 21. júna 1923 bola platnosť tohto ustanovenia predĺžená do konca roku 1924. Treba poznamenať, že i toto zvýhodnenie podnikov na Slovensku sa veľmi málo uskutočňovalo.

Slovensko bolo poškodzované aj pri vypisovaní dodávok. Vyhlášky uverejňovali ústredné úrady v Prahe a na Slovensko sa často dostali po termíne alebo tesne pred ním, takže tamojšie podniky sa na nich nemohli zúčastniť. Obchodná komora v Košiciach žiada 27. mája 1922 slovenské oddelenie Ministerstva obchodu,⁵² aby vymohlo vypisovanie verejných súťaží na štátne dodávky zo strany úradov v takej lehote, aby aj podnikom na Slovensku bolo možné včas svoje objednávky podať, „pretože doterajšia zvyklosť je jednoznačná, s vylúčením nášho priemyslu pri uchádzaní o štátne dodávky”.

Ďalším nástrojom v rukách českej buržoázie v jej boji proti konkurenčnej buržoázii menšinových národností bola monopolizácia československého hospodárstva.

⁴⁷ Tamže.

⁴⁸ SÚA—SOMPO—1922—15—5310.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ SÚA—SOMSS—BI.

⁵¹ SÚA—SOMPO—1922—13—4565.

⁵² SÚA—SOMPO—1922—8—3625.

V podmienkach všeobecnej krízy kapitalizmu, na základe rastúcej koncentrácie a centralizácie kapitálu sa zvyšuje hospodárska a politická moc monopolov. Veľké monopoly si podriaďujú buržoázny štátny aparát a stávajú sa rozhodujúcou hospodárskou a politickou silou v štáte. Monopoly koncentrujú výrobu na najproduktívnejšie závody, aby sa tak znížili výrobné náklady a dosiahol sa maximálny zisk.

Na Slovensku boli však výrobné náklady vysoké, a tak monopoly odbúravajú výrobu predovšetkým v tamojších závodoch. „Celý rad priemyselných podnikov bol vyradený z práce, lebo výroba v nich sa kalkuluje českým magnátom nevyplácala“, konštatuje súdruh Široký.⁵³ „Po minulej vojne urýchlene pokračovala koncentrácia výroby, ktorá viedla k značnému odbúravaniu priemyselných podnikov na Slovensku a k zdôrazneniu poľnohospodárskeho charakteru Slovenska.“

Koncentračné snahy monopolov sa prejavili vo všetkých odvetviach slovenského priemyslu. Nábytkársky koncern Mundus, Thonet a Kohn zastavuje výrobu vo svojich podnikoch v Banskej Bystrici a vo Veľkých Uherciach. „Účelom tohto obmedzenia je — oznamuje Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici 11. novembra 1923⁵⁴ — aby ostatné továrne koncernu mohli byť zamestnané a koncentrovaním výroby aby sa výrobné trovy znížili.“ No priamo klasickým príkladom politiky monopolov je zánik železiarskeho priemyslu na Slovensku. Československý železiarsky kartel prinútil Rimamuránsku spoločnosť odbúrať svoje závody na Slovensku a preniesť ich výrobu do Maďarska. Prinútil Coburgove závody v Trnave prejsť na výrobu plechu, drôtu a emailového tovaru. Kartel sa dokonca usiloval aj o odbúranie výroby v štátnych železiarňach v Podbrezovej.

Nesmieme si myslieť, že by tieto opatrenia českej buržoázie boli znamenali zánik alebo ochudobnenie buržoázie na Slovensku. Táto na výrobu na Slovensku samozrejme nedoplácala. No za uvedených podmienok sa jej dosažitelný zisk videl malý. Preto prenáša výrobu do susedných štátov, kde táto umožňuje dosiahnuť maximálne zisky. Odbúranie priemyslu na Slovensku však ťažko postihlo slovenský pracujúci ľud. Znamenalo chronickú nezamestnanosť robotníctva, biedu a hlad pre široké pracujúce masy. A tak „boli to slovenskí robotníci a roľníci, ktorí zaplatili účet konkurenčného boja proti maďarskému kapitálu, ktorý mal dominujúce postavenie na Slovensku“.⁵⁵

* * *

Uskutočnenie zámerov odbúrať priemysel na Slovensku uľahčila českej buržoázii priemyselná kríza v rokoch 1921—1923. Česká buržoázia využíva odbytové ťažkosti priemyslu na Slovensku, už spomínanými opatreniami prehĺbuje krízu, ktorá takto znamená pre mnohé priemyselné podniky na Slovensku zánik. Kríza z rokov 1921—1923 sa stala začiatočným obdobím procesu dezindustrializácie Slovenska.

Hospodárska kríza v týchto rokoch bola, ako každá kapitalistická kríza, krízou z nadvýroby. Za prvej svetovej vojny sa v kapitalistických štátoch

⁵³ Široký, c. d., 171.

⁵⁴ SÚA—SOMPO—1924—796.

⁵⁵ Široký, c. d., 171.

podstatne vybudoval priemysel, najmä ťažký. Po skončení vojny bola teda výrobná schopnosť kapitalistických štátov podstatne vyššia ako pred vojnou. Oproti vzrastu výrobnéj kapacity stála znížená možnosť nájsť pre tento tovar odbyt. To bolo zapríčinené jednak odpadnutím SSSR od kapitalistického systému, jednak klesajúcim platbyschopným dopytom v kapitalistických krajinách. Ožobráčenie širokých mäs vojnou, klesanie reálnych miezd, zvyšovanie intenzity práce, rastúca rezervná armáda nezamestnaných, to všetko zväčšovalo odbytové ťažkosti. Nemožnosť odpredať vyrobený tovar zabráňuje kapitalistovi ďalej vyrábať, núti ho obmedzovať a zastavovať výrobu.

Priemyselná výroba klesla v USA roku 1921 oproti roku 1920 o 23%, v Anglicku o 33%, vo Francúzsku o 11%.⁵⁶ Zvlášť hlboko klesla výroba v porazených štátoch a v štátoch, ktoré vznikli rozpadom Rakúsko-uhorskej monarchie. Vo väčšine týchto štátov dochádza k menovému rozvratu a k zhubnej inflácii.

Kríza zasiahla všetky kapitalistické štáty Európy, teda i Československo. Tu mala i svoje špeciálne príčiny, ktoré ju robili ostrejšou, ťažšou a vlekľjšou. Priemysel v českých krajinách i na Slovensku bol zariadený pre spotrebu širokého rakúsko-uhorského trhu. Vznik ČSR znamenal pre priemysel podstatné zmenšenie odbytových možností. Aby priemysel v novom štátnom útvare mohol naďalej naplno vyrábať, musel prevažnú časť svojich výrobkov vyviešťa za hranice. Klement Gottwald, píšúc o špeciálnych príčinách hospodárskej krízy v Československu v rokoch 1929—1933, pokladá za jednu z príčin hlbšej krízy v Československu rozbitie Rakúsko-Uhorska, a tým aj jeho colného územia, pre ktoré československý priemysel bol nútený vyrábať viacej pre vývoz. Aby mohol za krízy ďalej vyvážať, musel znížiť vývozné ceny a udržať vysoké ceny doma. Okrem toho bol od vývozu závislý, čím sa stal citlivejším na krízu v susedných krajinách.⁵⁷ Túto charakteristiku môžeme tým viac aplikovať na krízu v rokoch 1921—1923. V tomto období sa okolité štáty uzavierajú colnými hranicami, uvalujú na výrobky československého priemyslu vysoké clá, a tak znemožňujú ich dovoz.

Postavenie priemyslu v rokoch krízy zhoršuje aj menová politika vlády. Zhodnotením koruny česká finančná oligarchia, disponujúca veľkými kapitálovými prostriedkami, snaží sa získať kontrolu nad priemyslom a urýchliť jeho koncentráciu. Na druhej strane stúpnutie československej koruny pri súčasnej inflácii v susedných štátoch, ktoré boli hlavnými odberateľmi československých výrobkov, zapríčiňujú zdrazenie priemyselného tovaru a nemožnosť jeho vývozu. Preto v tej miere, ako stúpala valuta, boli zastavované továrne, ochromený priemysel, prepúšťalo sa robotníctvo. Mesačné hlásenie slovenského oddelenia Ministerstva priemyslu a obchodu Kancelárii prezidenta republiky za mesiac august konštatuje o vplyve meny na priemysel, že jej „vzostupom . . . v zahraničí podniky, ktoré doteraz prevoz udržali, sú nútené v poslednej dobe všetku prácu zastaviť, alebo prevoz obmedziť“.⁵⁸

⁵⁶ P. Turčan, *Všeobecná kríza kapitalizmu a jej prehlbenie po druhej svetovej vojne*, Bratislava 1954, 33.

⁵⁷ K. Gottwald, *Spisy II*, Bratislava 1952, 271—272.

⁵⁸ SUA—SOMPO—1922—5377.

Deflačná politika zasiahla samozrejme najviac široké masy pracujúcich. Zhodnotenie koruny malo za následok útok buržoázie na robotnícke mzdy, pričom ceny tovarov klesali omnoho pomalšie. Zhodnotením stúpli dlhy, nie síce sumou, ale svojou váhou. To malo za následok ruinovanie drobných roľníkov a živnostníkov.

Kríza vypukla v Československu už koncom roku 1921. O jej priebehu si môžeme utvoriť obraz zo štatistiky nezamestnanosti. Počet nezamestnaných činil:⁵⁹

Rok	Mesiac	Počet nezamestnaných	Rok	Mesiac	Počet nezamestnaných
1921	XII	78.857	1922	VIII	141.308
1922	I.	113.015	1922	IX	232.394
1922	II	142.454	1922	X	317.626
1922	III	128.836	1922	XI	376.773
1922	IV	125.070	1922	XII	473.841
1922	V	114.584	1923	I	441.075
1922	VI	107.702	1923	II	415.222
1922	VII	104.273	1923	III	369.520

Štatistika nám ukazuje, že kríza dosiahla vrchol v zime 1922—1923.

Kríza najsilnejšie zasiahla priemyselné odvetvia odkázané prevažne na výrobu. Pokles výroby v týchto odvetviach nám ukazuje počet odpracovaných smien.⁶⁰

Počet odpracovaných smien roku

	1920	1921	1922
Textil	44,196.331	60,246.161	54,424.956
Huty	14,222.931	12,784.572	9,192.993
Spracovania kovov	16,882.373	15,652.668	12,327.355
Chémia	7,183.819	6,256.833	5,332.514
Papier a koža	9,243.421	8,960.086	8,221.656

Z tabuľky vidíme, že kríza postihla predovšetkým železiarstvo a hutníctvo. Už v polovici roku 1922 vyhaslo 17 vysokých pecí. Koncom roku stálo už 24 vysokých pecí v republike a pracovali striedavo len 3—4 vysoké pece vo Vítkoviciach a v Třinci. Z ďalších odvetví to bol textil, odevný priemysel, sklárstvo, baníctvo. Nakoľko bola nevyužitá výrobná kapacita, môžeme usúdiť z toho, že roku 1914 sa odpracovalo napr. v textilnom priemysle 73,412.759 smien.⁶¹

Hospodárska kríza sa stala zvlášť ťažkou na Slovensku, kde ju prehlbovali polokoloniálne opatrenia českej buržoázie. Treba však konštatovať, že ani prípadné opatrenia vlády, ktorých sa kapitalisti na Slovensku dovoľávali, nemohli kríze zabrániť. Veď ani nebolo v moci vlády, jej orgánov a inštitúcií, vyriešiť otázky kapitalistickej krízy, v ktorej sa Československá republika zmiatala práve tak ako väčšina európskych štátov. Odstránenie príčin krízy, ktorá, ako to správne ukazuje rezolúcia ÚV KSČ,⁶² je ne-

⁵⁹ *Statistická příručka rep. Cs. II, 445.*

⁶⁰ Tamže, 96—102, 583.

⁶¹ Tamže, 107.

⁶² Pravda chudoby, 10. IX. 1922, č. 43.

vyhnutným výsledkom anarchickosti a bezplánovitosti kapitalistickej výroby, znamenalo by odstrániť samotný kapitalizmus. Išlo tu však o relatívne najvýhodnejšie usporiadanie vnútroštátne, ktoré by bolo umožnilo existenciu priemyslu na Slovensku vedľa vyspelého priemyslu českých krajín. Tu sa však ukázala „demokratická“ vláda ČSR ako nástroj v rukách českej buržoázie v boji proti inonárodnej buržoázii.

Štruktúru priemyslu na Slovensku určovala už skutočnosť, že tento bol budovaný za podpory uhorskej vlády. Vláda sa predovšetkým starala o priemyselné podnikania založené na poľnohospodárskej výrobe.⁶³ Štruktúru priemyslu nám ukazuje tabuľka hodnoty priemyselnej výroby na Slovensku roku 1913.⁶⁴

	Hodnota výroby	Podiel na uhorskej výrobe v %
I. Bane a huty	135.2	26.9
II. Výroba strojov	12.4	4.1
III. Kameň, hlina (stavebné hmoty)	26.7	19.5
IV. Drevo a kôst	45	20.2
V. Koža a srsť	25.0	27.4
VI. Textil	70.2	33.7
VII. Konfekčný priemysel	2	5.8
VIII. Papier	28.2	53.7
IX. Potraviny	194.9	15.1
X. Chemický priemysel	43.1	17.7
XI. Grafický priemysel	0.9	1.9

Čo do hodnoty výroby bol ďaleko najsilnejší potravinársky priemysel. Podľa podielu na uhorskej výrobe je na prvom mieste papier, potom textil a koža. Vidíme teda, že na Slovensku prevládal ľahký priemysel.

Najviac boli postihnuté exportné odvetvia priemyslu i na Slovensku. Presné štatistické údaje o priebehu krízy a poklese výroby v jednotlivých priemyselných odvetviach nemáme. Buď ich možno zostaviť až po dôkladnom prebádaní archívov. Určitý obraz priebehu krízy nám podáva prehľad zamestnanosti priemyslu v obvode Obchodnej komory v Banskej Bystrici.⁶⁵ 186 závodov tohto obvodu zamestnávalo roku 1920 30.163 robotníkov, 1921 29.374, 1922 17.414, 1923 14.764. Zamestnanosť v jednotlivých odvetviach roku 1923 činila:

	I. I. 1923	1. VII. 1923	1. XII. 1923
I. Bane, huty, železiarne a kovový priemysel normálny počet robotníkov	10.447	7.023	5.975
II. Sklené huty, kameňolomy, hlinený tovar	4.241	837	1.472
III. Drevársky priemysel	4.241	2.454	2.860
IV. Výroba remeňa	639	259	265

⁶³ Výhody zaistené zák. čl. XVIII z roku 1881 boli poskytnuté do roku 1890 celkom 280 podnikom. Na tomto počte participovali 81 % liehovary. P. Z a ť k o. *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky*, Hospodárske rozhľady, roč. IV, 368.

⁶⁴ Karvaš, c. d., 42.

⁶⁵ Protokol IV. sjazdu Obchodnej komory v B. Bystrici, 5—6.

V. Textilný priemysel	6.343	2.562	2.846	3.186
VI. Odevný priemysel	124	30	87	39
VII. Papierový priemysel	2.611	510	507	1.383
VIII. Priemysel chemický	504	283	247	453

Z tabuliek vidíme, že výroba takmer vo všetkých odvetviach klesla za rok 1923 pod 50%. Analogicky možno predpokladať rovnaký priebeh i na ostatnom území Slovenska.

Mnohé z priemyselných podnikov na Slovensku zastavili počas krízy výrobu natrvalo, alebo ju preniesli do zahraničia. Presných štatistických dát o počte zaniknutých priemyselných podnikov taktiež nemáme. V obvode Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici zaniklo od roku 1918 do roku 1927 28 továrenských podnikov, z nich prevažná väčšina v rokoch 1921—1923. Z dôležitejších podnikov treba spomenúť zánik železiarní v Krompachoch, vo Zvolene a Hnúšti-Likieri, emajlovej továrni v Lučenci a Bratislave, textiliek v Čadci, Haliči a Bratislave, chemických tovární v Sereďi a Palúdzke, továrne na nábytok v Novom Meste nad Váhom, vozovej továrne v Hlohovci, sklárni v Tepličke pri Žiline a na strednom Slovensku, niektorých koželužských podnikov v Lipt. Mikuláši a mnohých iných.

Najťažšie postihnutým priemyselným odvetvím na Slovensku bolo železiarstvo a baníctvo. V týchto odvetviach bol konkurenčný boj medzi českou a inonárodnou buržoáziou najostrejší a jeho výsledok bol takmer úplný zánik železiarstva a hutníctva a chronická stagnácia baníctva, najmä železoruďného na Slovensku.

V ďalšej časti poukážeme na priebeh krízy v baníctve, hutníctve, železiarstve a pridružených priemyselných odvetviach.

Dolovanie uhlia na Slovensku je pomerne mladého dáta. Intenzívnejšie sa uhlie začína ťažiť až pred svetovou vojnou. Roku 1910 pracovali na Slovensku tri uhoľné bane, ktoré zamestnávali 463 robotníkov.⁶⁶ Roku 1913 sa na Slovensku vyťažilo 118.700 ton uhlia. V povojnových rokoch ťažba uhlia stúpa. Ťažba činila:⁶⁷

Rok	Počet závodov	Počet robotníkov	Vydolované uhlie v q
1920	6	2.624	2,130.249
1921	5	2.420	2,186.584
1922	3	1.820	2,190.614
1923	4	1.526	2,364.037
1924	4	1.484	3,321.544

Ako vidíme, ťažba stúpala aj v čase krízy. Vysvetlenie treba hľadať v tom, že tu išlo o závody nové, ktoré s dolovaním ešte len začínali. Niektoré z nich boli otvorené až po svetovej vojne v čase ohromného nedostatku uhlia na Slovensku. Na druhej strane tabuľka počtu zamestnancov

⁶⁶ *Statistická príručka rep. Čs. II*, 133.

⁶⁷ *Hospodárska štatistika Slovenska*. Hosp. rozhľady, roč. III, 414.

v uhoľnom baníctve nám ukazuje, že zvyšovanie ťažby sa dialo hlavne na úkor robotníkov, a to racionalizáciou výroby. Z počtu pracujúcich závodov však vyplýva, že kríza zasiahla i uhoľné baníctvo.

Už roku 1921 zastavujú ťažbu bane v Rapovciach a Čakanovciach. Orgán Sväzu priemyselníkov konštatuje roku 1923,⁶⁸ že menšie bane, ktoré v očakávaní veľkej spotreby začali pracovať, boli nútené ťažbu pre nedostatok odbytu zastaviť. S ťažkosťami zápasili aj uhoľné bane v Handlovej. Podľa výročnej zprávy o hospodárení za rok 1922 mala spoločnosť Handlovské uhoľné bane pri účastinnom kapitáli 10,000.000 Kčs 5,800.857 Kčs straty. Schodok bola nútená kryť odkolkovaním účastinného kapitálu, spojením dvoch účastín v jednu.

Handlovské uhlie zápasilo s odbytovými ťažkosťami. Bolo najdrahšie v republike. Ústredná správa štátnych banských podnikov odmietla odberať handlovské uhlie, ktoré stálo loco Podbrezová roku 1922 — 50,05 Kčs za q, roku 1923 — 36,71. Zatiaľ lepšie mostecké uhlie stálo v Podbrezovej roku 1922 27,68, 1923 27,62 Kčs q.⁶⁹

Najzávažnejšiu položku handlovského uhlia tvorili dopravné náklady. Handlová ležala v nepriaznivej geografickej polohe. Železnica ju spájala len s časťou južného a západného Slovenska. Je jasné, že pri takejto doprave a vysokých tarifách nemohlo handlovské uhlie na strednom a východnom Slovensku konkurovať. Na ponuku Ministerstva obchodu, aby sa zúčastnili súťaže na dodávku uhlia v Košiciach, odpovedá správa baní:⁷⁰ „Terajšie dopravné pomery nám nedovoľujú začať súťaž v Košiciach a okolí s ostravským uhlím. Tento kraj nám bude prístupný až po dostavení trate Horná Štubňa—Handlová.“ Táto trať bola však dokončená už roku 1930, hoci bola prijatá do plánu hneď v povojnových rokoch.

Ceny uhlia silne zaťažovali rôzne dane a poplatky, ktoré vláda uvalila na dolovanie uhlia. Bola to predovšetkým 30%-ná uhoľná dávka. Táto bola vyrubená pre Handlovú v rovnakej výške ako pre omnoho kvalitnejšie ostravské uhlie.

Hlavným odberateľom handlovského uhlia pred vojnou bolo Maďarsko a najmä uhorské štátne železnice. Pri slabej konkurenčnej schopnosti dožadujú sa aj v novom štátnom útvare pridelenia štátnych dodávok. Počas krízy však nijaké nedostali. V októbri 1921 si sťažujú ministri s plnou mocou pre Slovensko:⁷¹ „Štátne železnice nekúpili doteraz od nás ani 1 q uhlia.“

Pri slabom odbyte doma dôležitú úlohu hral vývoz do zahraničia. Tu prichádzalo do úvahy hlavne Maďarsko a Rakúsko. Roku 1921 sa do týchto štátov vyviezlo zo Slovenska 632.274 q uhlia, z toho prevažná časť z Handlovej. Po stúpnutí čs. koruny „Maďarsko a Rakúsko prestali kupovať naše uhlie“, sťažujú si Handlovské uhoľné bane.⁷² Vývoz klesol roku 1923 na 388.178 q a v ďalších rokoch takmer na nulu. Slovenské uhlie nielenže sa do Maďarska nevyvážalo, ale práve naopak, 120.000 ton maďarského uhlia sa

⁶⁸ *O priemysle Slovenska 1923*, 18.

⁶⁹ SÚA—SOMPO—1923—2—464.

⁷⁰ SÚA—SOMPO—1922—6848.

⁷¹ SÚA—MPS—1921—8979.

⁷² SÚA—MPS—1921.

začína dovážať na Slovensko a konkuruje domácemu uhliu. Odberom uhlia z Maďarska prinášalo Slovensko „obeť celoštátnym záujmom, lebo Ostravsko dodáva do Maďarska koks”.⁷³

Nepriaznivé odbytové pomery spôsobili, že roku 1921 stáli handlovské bane pred zastavením. Aby mohli výrobu naďalej udržať, žiadajú od Ministerstva pre správu Slovenska:⁷⁴

1. zrovnoprávniť železničné tarify,
2. zrušiť vývozné poplatky,
3. zrušiť 2%-ný manipulačný poplatok,
4. diferencovať uhoľnú dávku,
5. zrušiť pre handlovský revír daň z obratu.

Požiadavky jasne odzrkadľujú vplyv polokoloniálnych opatrení českej buržoázie na priemyselné podnikanie na Slovensku.

* * *

Väčší význam ako dolovanie uhlia mala na Slovensku ťažba rúd. Podľa úradnej štatistiky pracovalo na Slovensku roku 1910 41 banských podnikov, ktoré zamestnávali 9 040 osôb. Z toho bolo 32 podnikov na dolovanie železnej rudy, ktoré zamestnávali 6 392 pracovníkov.⁷⁵ V tomto roku činila ťažba železnej rudy 11,245.000 q. Vrchol dosiahla ťažba roku 1913, keď sa vyťažilo 12,021.000 q železnej rudy a pri jej ťažbe bolo zamestnaných 8 000 ľudí.⁷⁶ Na tejto ťažbe sa podieľali jednotlivé spoločnosti asi takto: Rimamuránska 40%, Vítkovice 15%, Banská a hutná 10% atď.

Po prevrate bol stav v železornom baníctve takýto:

1. Štátu patrili bane v Rožňave a Železníku (Štítnik, Nadabula),
 2. Rimamuránskej spoločnosti, najväčšiemu banskému podnikateľovi na Slovensku, Železník, Radoš baňa, Lúcia baňa, Rožňava baňa (Vlachov, Bystré), Nižná Slaná, Slovinky a Drnava,
 3. Coburgovým závodom Dobšiná (Vlčia dolina, Bingarten, Mlynky, Havrania dolina, Lajoš) a Železník (Nádraž, Rákoš, Licence),
 4. Vítkovickému banskému a hutnému ťažiarstvu Kotterbachy,
 5. Hornoslieszskej spoločnosti Markušovce (Vondrišiel, Závadka),
 6. Banskej a hutnej spoločnosti Máriahuta a Bindt.
- Ťažba železnej rudy v povojnových rokoch činila:⁷⁷

Rok	Počet závodov	Robotníkov	Vydolované v q
1919	28	5.119	4,871.326
1920	28	5.301	4,871.276
1921	23	5.621	5,136.631
1922	18	2.497	2,280.268
1923	15	2.963	4,046.546
1924	15	3.421	4,872.745

⁷³ Hospodárske rozhľady, roč. VI. 279.

⁷⁴ SUA—MPS—1921—8979.

⁷⁵ *Statistická príručka rep. Čs. II*, 133.

⁷⁶ O priemysle Slovenska 1923, 9.

⁷⁷ *Hospodárska štatistika Slovenska*, 415.

V rokoch 1919—1920 pracujú železorudné bane na 40% mierovej produkcie. Až do polovice roku 1921 ťažba stúpa. No v polovici roku 1921 vypuká odbytová kríza.⁷⁸ Banské závody zastavujú výrobu a prepúšťajú zamestnancov. Videli sme už, že počet závodov sa znížil oproti roku 1920 o päť. Pritom však berieme do úvahy len podniky, ktoré úplne zastavili a prepustili všetkých zamestnancov. Aký bol skutočný stav v druhej polovici 1921, ukazuje nám rezolúcia, ktorú 16. októbra 1921 zaslal Sväz banských a hutných závodov na Slovensku⁷⁹ Ministerstvu pre správu Slovenska. Rezolúcia konštatuje, že „za rok musel rad baní prevádzku úplne zastaviť (zo 41 väčších podnikov na železnú rudu pracuje napr. len 16). Ostatné bane a huty prepustili časť robotníctva a zvyšok zamestnávajú miesto 6 dní len priemerne 3—4 dni”.

Ťažba železnej rudy dosiahla najhlbší úpadok roku 1922, keď sa vyťažilo necelých 20% oproti roku 1913. Železorudné baníctvo v tomto roku prestalo takmer úplne existovať. Zo 7 súkromných spoločností, ktoré dobývali na Slovensku železnú rudu, pracovala v marci 1922 len jedna, ostatné prevoz zastavili, alebo konali len núdzové udržovacie práce, aby vyhoveli banícko-policiajným bezpečnostným predpisom.⁸⁰

Pozrime sa, ako prebiehalo zastavovanie práce v jednotlivých podnikoch a na množstvo vydolovanej rudy v porovnaní s predvojnovým stavom.

Coburgove závody začínajú s obmedzovaním práce už v máji 1921. Od 15. mája pracujú bane v Nádraží a v Licencoch len 4 dni v týždni. Po zastavení výroby vo vysokých peciach v Stratenej v júni 1921 zastavujú úplne bane v Mlynkách a v baniach na Železníku v Nádraží a v Licencoch obmedzujú od 18. júla prevádzku na tri dni. Už v tom istom mesiaci uvažujú o úplnom zastavení baní. Na porade v Bratislave 30. júla však na nátlak robotníctva sa rozhodlo pracovať ďalej. Od tohto dňa sa obmedzila práca v Dobšinej na 3 dni. Konečne po zastavení vysokých pecí v októbri 1921 zastavujú od 15. októbra prácu úplne aj vo všetkých svojich baniach. Roku 1922 sa v baniach dobšinského riaditeľstva vôbec nepracovalo. V obvode banského riaditeľstva na Železníku sa vyťažilo 2 114 q oproti 176 522 q roku 1913.⁸¹

Vítkovické bane v Kotterbachoch začínajú s obmedzovaním v októbri 1921. Dňom 17. októbra prepúšťajú z práce 150 robotníkov, 15. januára 1922 336, 15. marca 1922 184 robotníkov. Ostatní pracovali od 15. marca osem dní mesačne. Konečne 31. decembra 1922 prepúšťajú ďalších 68 mužov a ponechávajú si len 74 robotníkov na udržovacie práce. Ťažba podniku činila roku 1922 13 956 q oproti 1 971 688 q roku 1913.⁸²

Hornoslieska spoločnosť pre železničné potreby obmedzuje prevádzku vo svojich baniach v Markušovciach vo februári 1922. Z 320 zamestnancov ostalo v práci len 64. Ťažba činila 39 830 q oproti 543 604 predvojnovým.⁸³

⁷⁸ Aký veľký bol nedostatok odbytu, dokazuje skutočnosť, že z 5 136 631 q železnej rudy vydolovanej v tomto roku ostalo závozom na sklade 4 812 335 q rudy. *Statistická príh. I, 83.*

⁷⁹ SÚA—MPS—1921—8971.

⁸⁰ O. K a p p, *Situácia slovenského priemyslu*, Prúdy, roč. VI, č. 3.

⁸¹ SÚA—SOMSS—B1.

⁸² Tamže.

⁸³ Tamže.

Banská a hutná spoločnosť po viacerých obmedzeniach v jeseni 1921 zastavuje prevádzku vo svojich baniach v Bindte a Mária hute 15. mája 1922 úplne. Ťažba činila 10.414 q oproti 1,394.268 q pred vojnou.⁸⁴

Rimamuránska spoločnosť zastavuje v septembri 1922 úplne bane v Slovinkách a Nižnej Slanej, vo Vlachove, 23. novembra 1922 v Rákoši. V ostatných baniach spoločnosti sa pracovalo obmedzene.

Z uvedeného vidíme, že roku 1922 sa intenzívne dolovalo len v dvoch podnikoch. Boli to štátne bane s 500.085 q vydolovanej rudy a banské podniky Rimamuránskej spoločnosti s 1,500.474 q.

Príčiny tohto katastrofálneho stavu železorzudného baníctva treba hľadať predovšetkým v takmer úplnom zastavení hutníckej výroby v Československu. Slovenská železná ruda bola odkázaná na domácu spotrebu. Je jasné, že zastavenie hút muselo mať za následok aj zastavenie banskej ťažby. Videli sme to na príklade Coburgových závodov i závodov Rimamuránskej spoločnosti.

Druhou príčinou boli vysoké ceny slovenskej železnej rudy. Vládny komisár pre bane a huty na Slovensku inž. B. Križko píše roku 1922,⁸⁵ že naše rudy spracovať u nás za dnešných čias je nemožné, lebo sú pridrahé. Železná ruda na Slovensku obsahuje priemerne 38% Fe. Jeden q takejto rudy stál roku 1922 9,92 Kčs. Aby sa zvýšil obsah železa, bolo treba rudu pražiť. Metrický cent praženej rudy však stál už 40,30 Kčs. K tomu treba ešte pripočítať vápenák, koks, mzdy, réžiu atď., takže výrobná cena železa z domácej rudy bola 175,72 Kčs za 1 q. Naproti tomu Třinec dorábal surové železo zo švédskej rudy za 70 Kčs a belgické železo stálo na hraniciach 45 Kčs. Vysoké ceny slovenskej železnej rudy spôsobili, že aj vysoké pece, ktoré počas krízy pracovali a vlastnili bane na Slovensku, zastavujú v nich dolovanie a dovážajú lacnejšiu rudu zo zahraničia. Spotreba slovenskej železnej rudy v hutách ČSR neustále klesá. Kým roku 1910 sa železiarstvo opieralo 70% o domácu rudu, roku 1923 už len 33%.⁸⁶

Vysoké ceny slovenskej železnej rudy boli zapríčinené ohromným daňovým zatažením jednotlivých produktov nevyhnutných na dobývanie (traskaviny, uhlie), vysokými dopravnými nákladmi. V povojnovej dobe boli dané traskaviny pod štátny monopol a uvalená na ne veľká monopolná dávka. Roku 1919 sa v ČSR pri dobývaní železnej rudy spotrebovalo 255.069 kg traskavín, za ktoré zaplatili bane 2,992.721 Kčs. Roku 1921 sa spotrebovalo 254.776 kg, za ktoré však zaplatili bane už 9,446.629 Kčs.⁸⁷ Z tohto obnosu podstatnú časť tvorila monopolná dávka. Memorandum Sväzu priemyselníkov o príčinách úpadku čs. rudnej ťažby uvádza,⁸⁸ že v rokoch 1921—1923 zaplatil celý priemysel za traskaviny 184,000.000 Kčs, z čoho bolo 42,000.000 monopolnej dávky. Náklady na traskaviny tvorili takto veľké percentá hodnoty vyťaženej rudy, roku 1923 v ČSR až 9,4%. Ešte horšie boli pomery na Slovensku, kde náklady na traskaviny činili roku 1923 13,4%, ba v obvode banského kapitanátu Spišská Nová Ves až 20% hodnoty vydolovaného množstva železnej rudy.

⁸⁴ SŤA—SOMSS—1922—2470.

⁸⁵ SŤA—MPS—1922—12—12339.

⁸⁶ SŤA—SOMPO—1923—A4—7366.

⁸⁷ *Statistická príručka II*, 84—86.

⁸⁸ SŤA—SOMPO—1923—A4—7366.

Ďalším faktorom zaťažujúcim slovenské rudy bola drahá doprava. Po zastavení hút na Slovensku stali sa hlavným odberateľom slovenskej železnej rudy Čechy a hlavne Sliezske (Ostrava). Ruda sa takto musela dopravovať na veľké vzdialenosti pri vysokých tarifách platných na miestnych dráhach. Od týchto záviseli takmer všetky železorzudné bane na Slovensku. Doprava zo spišských baní do Sliezska stála 18,5 Kčs za jeden tonový kilometer. Gemerské bane museli však pri väčšej vzdialenosti platiť 21,5 Kčs za tonový kilometer.⁸⁹

Hornosliezka spoločnosť pre železničné potreby, píšúc o príčinách zastavenia prevádzky vo svojich baniach v Markušovciach, zhrnuje príčiny krízy v slovenskom baníctve takto: „Základy krízy treba hľadať v zastavení hút, v nemožnosti vývozu do Maďarska, ktoré pred vojnou tvorilo hlavné odbytisko. Teraz je toto územie neprístupné a nové odbytiská sa nedajú nájsť, pretože v dôsledku vysokých železničných taríf nie sme schopní konkurencie. K tomu ešte pristupuje zmonopolizovaním zapríčinené zdraženie traskavín, stúpnutie našej valuty proti susedným štátom, nadmerne vysoké dane atď.“⁹⁰ Podobná situácia ako pri dobývaní železnej rudy bola aj v ťažbe ostatných rúd.

Mangánové bane v Kišovciach, majetok Vítkovických železiarní, zastavujú úplne prevádzku 30. septembra 1922 a začínajú obmedzene dolovať až 1. marca 1923. Ako príčinu zastavenia udávajú „vysoké výrobné ceny našej mangánovej rudy a nemožnosť jej zhustenia vo vlastných závodoch, vysoké železničné tarify, vysoké ceny výbušnín, vysoké dane a dávky“.⁹¹

Smolný pyrit sa na Slovensku dobýval v dvoch podnikoch, v Perneku a v Smolníku. Bane v Perneku zastavili prevádzku krátko po vojne. V Smolníku sa pracovalo až do roku 1922. No už roku 1921 smolnícky pyrit pre vysoké ceny nemá odbyt, bane pracujú na sklad. V máji 1922 má podnik na sklade 1000 vagónov materiálu. V smolníckych baniach sa celkove vyťažilo asi 20% spotreby ČSR. Pyrit je dôležitým produktom pri výrobe traskavín a pre papierne. Na jeho dolovanie malo záujem aj Ministerstvo národnej obrany. Avšak aj MNO sa ukázalo ako kapitalistický podnik. Objednáva radšej lacnejší pyrit zo Španielska. Márne volajú robotníci, že je povinnosťou predovšetkým upotrebiť pyrit domáci.⁹² V dôsledku nedostatku odbytu zastavujú bane v Smolníku ťažbu (1. mája 1922).

28. apríla sa na Ministerstve sociálnej starostlivosti konala porada, ako zamedziť zastaveniu podniku. Zástupca Ministerstva národnej obrany tu vyhlásil, že nemôže súhlasiť so zastavením práce, pretože ide o podnik dôležitý pre obranu štátu. Avšak neurobili sa nijaké opatrenia, aby sa podniku pomohlo, a tak 1. mája sa zastavilo dolovanie.

Vláda odmietla aj ďalšie návrhy na udržanie prevádzky v týchto baniach dôležitých pre obranu štátu. Na návrh, aby pri dovoze pyritu z cudziny boli podniky nútené odoberať aj určitú časť zo slovenských baní, alebo aby naň bola daná prirážka, z ktorej by sa sanovali domáce podniky, odpovedalo Ministerstvo obchodu,⁹³ že je neuskutočniteľný, „lebo sa nedá pomýšľať na

⁸⁹ I. Karvaš, *Kríza priemyslu na Slovensku*, Hospodárske rozhľady, roč. I. 222.

⁹⁰ SUA—SOMPO—1924—2308.

⁹¹ SUA—SOMSS—B1.

⁹² Pravda chudoby, 18. augusta 1921, č. 54.

⁹³ SUA—SOMPO—1923—4063.

zafažovanie tunajšieho chemického priemyslu novými dávkami dovoznými alebo núteným odberom suroviny drahšej a horšej kvality". Ministerstvo obchodu nemohlo samozrejme skracovať zisky majiteľov chemického koncernu v Ústí nad Labem, hlavného odberateľa pyritu, prirážkou na sanovanie slovenských baní. No na druhej strane mu nevadilo monopolnou dávkou ohromne zdražiť výroby toho istého koncernu, traskaviny, čo veľmi zdražovalo rudnú ťažbu a malo za následok úplné ochromenie rudného baníctva na Slovensku.

Prevádzku obmedzujú aj Štátne bane na zlato v Banskej Štiavnici a Kremnici. V Banskej Štiavnici prepúšťa Ústredná správa štátnych banských a hutných podnikov roku 1923 800 robotníkov (viac ako 50% stavu z roku 1921), v Kremnici 200. Dôvod — neproduktívnosť.⁹⁴

Z uvedeného vidíme, že kríza v rokoch 1921—1923 úplne ochromila banícke podnikanie na Slovensku.

* * *

Bohaté výskyty železnej rudy dali základ rozvoju hutníctva na Slovensku.

Roku 1913 bolo na Slovensku 8 hutných podnikov, a to Krompachy, Likier, Hnúšťa a Drnava, majetok Rimamuránskej spoločnosti, Chyžná Voda, Dobšiná a Stratená, majetok Coburgových závodov, a štátne huty v Tisovci. Roku 1913 sa v týchto hutách vyrobilo 1,870.000 q surového železa.⁹⁵ Celkove činila výroba surového železa pred vojnou ročne priemerne 1,000.000 q a výroba ocele ročne priemerne 1,650.000.

Od prevratu roku 1918, keď Slovensko bolo pričlenené k Československej republike, nastal vo vývoji hutníctva na Slovensku radikálny obrat. Hlavné odbytište slovenských hút, Maďarsko, Bukovina, Východná Halič, oddelili sa colnými hranicami, takže vývoz do nich bol takmer nemožný, Samotné Slovensko však stačilo skonzumovať len časť výrobkov hút. Bolo treba hľadať nové odbytištia na západe. Tu sa však stretá slovenský železiarsky priemysel v konkurenčnom boji s vyspelým priemyslom českých krajín, ktorý nielenže mu nedovoľuje preniknúť na tamjší trh, ale vytláča ho aj z trhu slovenského. A tak „železné zákony nadvýroby a konkurenčnej schopnosti sa katastrofálnym spôsobom uplatnili pri slovenských železiarskych podnikoch”.⁹⁶

Slovenské huty nemohli využiť konjunktúru v rokoch 1919—1920 pre nedostatok uhlia.⁹⁷ Pracovali len obmedzene. No napriek obmedzenej výrobe len ťažko nachádzajú pre svoje výrobky odbyt. Koncom roku 1920 sa už začína prejavovať nadvýroba. Coburgovská vysoká pec v Chyžnej Vode oznamuje slovenskému oddeleniu Ministerstva obchodu v Bratislave,⁹⁸ že

⁹⁴ SUA—SOMPO—1923—89.

⁹⁵ B. von Decken, *Wirtschaft der Tschechoslowakei*, Leipzig, 1928, 90.

⁹⁶ *O priemysle Slovenska 1923*, 12.

⁹⁷ Tak napr. vysoká pec v Likieri zastavuje 11. mája 1920 výrobu pre nedostatok uhlia. Spotrebovala 10 vagónov koksu denne, pridelené však dostala len 2 vagóny denne.

SUA—SOMPO—1920—327.

⁹⁸ SUA—SOMPO—1920—3582—102.

nemôže nájsť odbyt pre svoje výrobky a má na sklade 225 vagónov tovaru. Kríza z nadvýroby prepuká v plnej sile roku 1921. Huty na Slovensku zastavujú výrobu jedna po druhej, alebo prepúšťajú len časť robotníctva a pracujú len niekoľko dní v týždni.

Coburgove závody zastavujú úplne výrobu v Chyžnej Vode 31. mája 1921. V júni obmedzujú prevoz v Stratenej a Dobšinej. 13. júla zastavujú prevoz v týchto závodoch „na niekoľko nediel, aby mohli odpredať nahromadené zásoby tovaru“. Práca mala byť zastavená na 8 týždňov. Na porade o znovuzačatí práce 30. septembra 1921 vyhlasujú zástupcovia spoločnosti, že prácu nemôžu začať, pretože situácia v železiarskom priemysle sa ešte zhoršila.⁹⁹ S výrobou sa už počas krízy nezačalo.

Rímamuránska spoločnosť zastavuje výrobu v Krompachoch po známych udalostiach vo februári 1921. Opäť sa začalo pracovať 17. marca. Od 1. júla 1921 zastavuje úplne výrobu v Likieri. Dňom 1. júla 1921 obmedzuje výrobu v Krompachoch na 4 dni v týždni. Celkove sa v Krompachoch vyrobilo roku 1921 asi 2000 vozňov surového železa oproti predvojnovým 8000.¹⁰⁰

Štátne vysoké pece v Tisovci zastavili výrobu 4. augusta 1921.

Rok 1922 znamená zánik ostatných dvoch vysokých pecí v Krompachoch a Hnúšti. Obe huty zastavili prácu 25. septembra a zanikli. Roku 1922 sa na Slovensku vyrobilo 336 vagónov surového železa oproti 11.000 predvojnovým.¹⁰¹ V rokoch hospodárskej krízy sa teda surové železo na Slovensku takmer vôbec nevyrábalo.

Buržoázni národohospodári vysvetľovali zánik vysokých pecí a hutníctva ich zaostalosťou, prechodom hút z dreveného uhlia na koks a už spomínaným útekem maďarského kapitálu.¹⁰²

Z vysokých pecí na Slovensku pracovali pece v Krompachoch a v Likieri na koks, kým ostatné tavili dreveným uhlím. A práve vysoké pece v Chyžnej Vode a Stratenej, pracujúce s dreveným uhlím, roku 1923 výrobu opäť začali, kým vysoké pece pracujúce na koks úplne zanikli. Že otázka paliva nehrala pri vysokých peciach rozhodujúcu úlohu, potvrdzuje aj skutočnosť, že Československo dovážalo oceľ a surové železo zo švédskych vysokých pecí, zariadených na drevené uhlie. Ba dokonca inž. Gavora navrhuje roku 1938 zriadiť na Slovensku vysoké pece na drevené uhlie, pretože bohatstvo lesov by im umožnilo úspešnú existenciu.¹⁰³ Otázkou úteku maďarského kapitálu sme už prebrali. Rímamuránska spoločnosť vystaňovala závody zo Slovenska len preto, že drahá výroba nezaručovala pre ich majiteľov maximálny zisk. Plne to potvrdil i riaditeľ československých podnikov menovanej spoločnosti Szekenyi, keď vyhlásil,¹⁰⁴ že „spoločnosť nemieni svoje závody na Slovensku uviesť do pohybu, lebo majú výrobu železa v Maďarsku omnoho lacnejšiu...“ Konečne, veď v správnej rade spoločnosti sedeli aj „verní Čechoslováci“, šéf administratívneho oddelenia pre Slovensko dr. Kállay, poslanec Kornel Stodola a vládny radca pre banu inž. Križko. Avšak aj im

⁹⁹ SÚA—SOMSS—BI.

¹⁰⁰ *O priemysle Slovenska 1923*, 12.

¹⁰¹ Inž. Gavora, *Železiarstvo na Slovensku*, Hospodárske rozhľady 1938, 103.

¹⁰² B. von Decken, c. d., 91.

¹⁰³ Inž. Gavora, c. d., 106.

¹⁰⁴ SÚA—SOMPO—1924—4158.

záležalo viac na vyšších ziskoch spoločnosti, a tým i na vyšších dividendách a tantiémach, ako na zamestnanosti slovenského robotníctva. Preto privolili k prevezeniu výroby do Maďarska.

Skutočné príčiny tkvejú však v kapitalistickej odbytovej kríze. Bola to predovšetkým, ako každá kapitalistická kríza, kríza z nadvýroby. V Československej republike ostalo 60% celkovej produkcie železa Rakúsko-uhorskej monarchie. Táto výroba produkovala pre celú monarchiu. Zmenšené územie nového štátného útvaru nemohlo skonsumovať celú výrobu hút a tieto boli odkázané na vývoz. Slovenské huty však pre vysoké výrobné náklady a vysoké ceny nemohli úspešne konkurovať s lacnejšími zahraničnými výrobkami, ba neboli schopné konkurovať ani s výrobkami českého hutníctva vo vlastnom štáte. Rimamuránska spoločnosť si sťažuje, že v Nemecku a Rakúsku nemôže konkurovať vôbec, pretože výrobné ceny sú tam o 25% nižšie ako tu. Iné okrajové krajiny sa opäť alebo ako Maďarsko uzavreli, alebo v dôsledku vyššej našej valuty kupujú v cudzine".¹⁰⁵

Čo spôsobilo tieto vysoké ceny, vysvetľujú zástupcovia spoločnosti v tom istom hlásení. Sú to nepomerne vysoké dane, clá, poštové a železničné tarify, dávka z uhlia, vysoký bankový úver, vysoké verejné dane a poplatky. Opäť a opäť sa stretávame s tými istými opatreniami českej buržoázie na odbúrание priemyslu na Slovensku. Nedostatok odbytu v dôsledku nemožnosti vývozu a neschopnosti konkurencie, to je prvoradá príčina zániku slovenských hút. Druhou príčinou zániku hút a železiarstva na Slovensku vôbec bola politika čs. železiarskeho kartelu.

Na umožnenie ďalšej existencie baní a hút žiada Sväz banských hutných závodov na Slovensku tieto opatrenia:¹⁰⁶

1. zrušiť dávku z uhlia a koksu, zrušiť daň z obratu, pre slovenské uhlie zrušiť manipulačnú exportnú dávku, znížiť ceny traskavín pre slovenské bane o 50%,

2. znížiť o polovicu železničné tarify,

3. prideliť štátne dodávky aspoň v pomere počtu obyvateľstva Slovenska k ostatným krajinám.

O týchto požiadavkách rokovala 5. decembra 1921 medziministerská porada. V jej rozhodnutiach vidíme typický postoj vlády ako vykonávateľa polokoloniálnej politiky českej buržoázie k slovenskému priemyslu. Z výsledkov porady, zaslaných predsedníctvu vlády, sa dozvedáme:¹⁰⁷

1. Zrušenie dávky z uhlia a koksu odmietol zástupca Ministerstva financií s poukazom na § 243 saintgermainskej mierovej zmluvy, príp. na obdobný § mierovej zmluvy trianonskej.

2. Požiadavku odstupňovania uhoľnej dávky odmietol zástupca Ministerstva financií z dôvodov principiálnych, pretože nie je za úbytok plyncí zo zníženia náhrady a že poskytnutie úľav jednému podniku by znamenalo nadŕžanie.

3. Zníženie železničných taríf pokladá zástupca Ministerstva železníc za neuskutočniteľné.

* * *

¹⁰⁵ SUA—MPS—1922—9—13663.

¹⁰⁶ SUA—MPS—1921—8971.

¹⁰⁷ SUA—MPS—1921.

Na bohatej produkcii železa na Slovensku boli založené mnohé podniky železoobrábacie, zlievárenské, podniky na výrobu strojov a drobná domácka výroba nástrojov.

Ťažký priemysel na Slovensku reprezentovali predovšetkým podniky Pohornádskej spoločnosti v Krompachoch, spoločnosti Union vo Zvolene (obe patrili k Rimamuránskej spoločnosti), Coburgove závody v Trnave a Štátne železiarne v Podbrezovej. Všetky tieto závody vyrábali hlavne pre maďarský trh. Štátna železiareň v Podbrezovej vyhlasuje roku 1921, že by mohla celú svoju výrobu vyviesť do Maďarska bez toho, žeby tunajší trh utrpel. Pred vojnou vyvážala do Maďarska 2000 vagónov valcovaného železa, 1200 vagónov plynových a kotlových rúr a asi 200 vagónov perovej ocele. Celkovo sa do Maďarska vyvážalo pred vojnou asi 12.000 vagónov železiarskych výrobkov. Roku 1920 sa už však vyviezlo len 4880 vagónov a vývoz neustále klesal. Nemožnosť vývozu do starých odbytíšť núti železiarske podniky preorientovať sa na západ. Tu však nie sú schopné konkurencie s lacnejšie vyrábajúcimi českými závodmi. Prepuká odbytová kríza. Závody postupne obmedzujú a zastavujú výrobu a niektoré úplne zanikajú.

Závody Rimamuránskej spoločnosti v Krompachoch pracovali v rokoch 1919—1920 priemerne na 30—40% mierovej produkcie. 1. júla 1921 obmedzujú výrobu na 4 dni v týždni a 15. februára 1922 na dva dni v týždni. Konečne 15. novembra 1922 zanikajú. Železiareň vo Zvolene zastavuje výrobu 25. septembra 1922 a spoločnosť zlikvidovala.

Aké boli príčiny úpadku a zániku železiarskych podnikov Rimamuránskej spoločnosti na Slovensku?

Bola to okrem hlavnej príčiny, odbytovej krízy, finančná slabosť podnikov, ktorá im znemožňovala vyrábať na sklad a krízu prečkať. Videli sme už, že závody v rokoch železiarskej konjunktúry v rokoch 1919—1920 pracovali len obmedzene, čo zapríčinilo, že „závody neboli schopné utvoriť si fondy, z ktorých by mohli čerpať pri teraz nastavšej hospodárskej kríze“, vyhlasujú zástupcovia Rimamuránskej spoločnosti na porade o zastavení podnikov.¹⁰⁸ Finančná situácia bola priamo katastrofálna. Pri akciovom kapitáli 20,000.000 Kčs mali v správnom roku 1921—1922 straty 30,000.000 Kčs. Dlhý firmy boli 90,000.000 Kčs.¹⁰⁹ Podobná situácia bola aj v podniku vo Zvolene. Pri akciovom kapitáli 5,000.000 Kčs mala spoločnosť za rok 1921 2,000.000 Kčs straty a v druhom polroku 1922 vyše 3,000.000 Kčs, takže celý akciový kapitál bol už vlastne stratený. Katastrofálny finančný stav urobil ďalšiu existenciu závodov závislú od úveru. Tento však nikde nedostali. Na spomínanej porade preukázali zástupcovia spoločnosti prípis peňažného ústavu, ktorý ich upozorňuje, že prekročili najvyššie prístupný úver o 2,900.000 Kčs, v dôsledku čoho ústav im odopiera akýkoľvek ďalší úver. Z týchto dôvodov, oznamuje menovaná spoločnosť, je nútená vo všetkých svojich závodoch výrobu zastaviť.

Ďalšou a jednou z hlavných príčin bola politika čs. železiarskeho kartelu. Československý železiarsky kartel vznikol roku 1922 ako výrobný a predajný. Neskôršie k nemu pristúpila rakúska Alpinen-Montan-Gesellschaft, roku 1926 maďarské závody Rimamuránskej spoločnosti. Vytvárajú spolu

¹⁰⁸ SUA—MPS—1922—9—13663.

¹⁰⁹ Tamže. Tiež Prúdy, roč. 1923, č. 3, 54.

stredoeurópsky železiarsky kartel, ktorý rozdeľuje výrobu pre nástupnícke štáty a pre vývoz na Balkán a do Talianska. Z celkovej kvóty kartelu 24,400.000 q, pripadlo na československé železiarske podniky 14,290.000 q.¹¹⁰

V dôsledku nadvýroby železa v Československu začína kartel odbúravať najneproduktívnejšie, malé a technicky zaostané podniky. „Kartel má na malé podniky nepriaznivý vplyv“, konštatuje referent slovenského oddelenia Ministerstva obchodu.¹¹¹ Politika kartelu prinútila aj Rimamuránsku spoločnosť zastaviť výrobu vo svojich slovenských podnikoch. Rezolúcia robotníkov Spišského okresu¹¹² pokladá za hlavnú príčinu zániku krompašských železiarní veľkokapitalistickú politiku Vitkovic, ktoré odkúpili výrobu na 10 rokov za 10,000.000 Kčs.¹¹³

Coburgove závody zastavujú výrobu v Trnave 13. júla 1921 a v Pohorelej 31. júla 1921. Závod v Trnave obnovuje výrobu po 6 týždňoch, kým podnik v Pohorelej nepracuje ešte ani roku 1924. Príčiny zastavenia prevádzky sú tie isté ako Rimamuránskej spoločnosti. Závody pracovali s miliónovou mesačnou stratou a boli finančne úplne vyčerpané.¹¹⁴ Z týchto dôvodov bola firma prinútená spojiť sa s nemeckými Manesmannovými závodmi. Firma Petschek a spol. v Ústí nad Labem bola síce tiež ochotná poskytnúť Coburgovým závodom finančnú podporu, avšak pod podmienkou, že upravia svoj pomer ku kartelu.¹¹⁵ Na politiku kartelu si sťažuje aj ústredný riaditeľ závodov v Trnave¹¹⁶ a žiada Ministerstvo obchodu o pôsobenie na kartel, „aby kartel dovolil Coburgovým závodom aspoň samostatne a priamo predávať zvlášť na Slovensku, do Maďarska, Rakúska a Juhoslávie, bez prepočítania s ostatnými firmami, pričom by boli ochotní dodržať aj kontingent“. Nestalo sa však tak. Kartel aj naďalej diktoval a prinútil závody v Trnave prejsť na výrobu drôtu, plechu a plechového tovaru.

Jediným z väčších železiarskych podnikov na Slovensku, ktorý počas krízy stále pracoval, boli Štátne železiarne v Podbrezovej. Avšak aj tieto boli prinútené prepustiť časť robotníctva a pracovali s miliónovými stratami.

Hojne boli na Slovensku zastúpené zlievárne. Najdôležitejšie z nich boli v Bratislave, Likieri, Chyžnej Vode, Vyhniach, Kunovej Teplici a Košiciach. Železolejárne pri vysokých peciach obmedzujú a zastavujú výrobu spolu s nimi. O zlievárni v Likieri píše Rimamuránska spoločnosť 24. júna 1923,¹¹⁷ že akonáhle boli zostavené vysoké pece a železiarne v Krompachoch a vo Zvolene, musel byť zlievárenský podnik v Likieri tým viac zastavený.

Zánik vysokých pecí je jednou z najdôležitejších príčin zániku ostatného železiarskeho priemyslu na Slovensku, teda i zlievárni. Zlievárenské podniky boli prinútené dovážať surové železo z českých krajín, čo pri vysokých tarifách ohromne zdražovalo výrobu. Železolejárň Ottocar Jacobs v Košických Hámroch sa sťažuje,¹¹⁸ že dvojnásobné dopravné (surový ma-

¹¹⁰ B. von Decken, c. d., 97.

¹¹¹ SUA—SOMPO—1924—3052.

¹¹² SUA—MPS—1922—12—14976.

¹¹³ Tamže. Tiež B. von Decken, c. d., 91.

¹¹⁴ SUA—MPS—1921—12—4350.

¹¹⁵ SUA—SOMPO—1924—3052.

¹¹⁶ Tamže.

¹¹⁷ SUA—SOMPO—1923—4058.

¹¹⁸ SUA—SOMPO—1922—BI.

teriál sa dováža z Moravy a zhotovený materiál sa musí vyvážať v tom istom smere) jej uzatvára akúkoľvek možnosť odbytu voči českomoravskej konkurencii. Do akej miery pôsobil úpadok jedného priemyselného odvetvia na druhé, ukazuje aj príklad zlievárne K. Kachelmana vo Vyhniach, ktorá vyrábala špeciálne banské zariadenia pre slovenské bane, „čo teraz pri obmedzovaní prevádzky v týchto baniach prestalo a firma tak stratila svoju možnosť existencie“.¹¹⁹

Katastrofálne účinky na slovenský priemysel malo i stúpanie čs. koruny. Vysoký kurz československej koruny znemožnil vývoz do zahraničia. Firma J. B. Ulrich v Budapešti oznamuje zlievární O. Jacobsa v Košických Hámroch 10. februára 1922:¹²⁰ „Pri vysokom kurze Kčs nie som schopný kupovať od Vás.“ Zahraničné podniky pre stúpanie čs. koruny stornovávajú už ozavreté objednávky. A. Heinrich v Budapešti oznamuje 19. januára 1922 už spomínanej zlievární O. Jacobsa telegraficky:¹²¹ „Sokol-kurz utvára nemožné predajné ceny, preto stornúvam všetky zvyšky, tiež objednávku 6061.“ Pri zániku slovenských zlievární sa samozrejme uplatňujú i ostatné už spomínané príčiny (železničné tarify, dane atď.).

Zlieváreň firmy Concordia v Kunovej Teplici pracovala od roku 1918 len obmedzene, 3—4 dni v týždni. V lete roku 1920 obmedzuje prevádzku na 10 dní v mesiaci a 18. decembra 1920 zastavuje výrobu úplne. Ako hlavnú príčinu zastavenia udáva nedostatok odbytu. Pred vojnou vyrábala zlievačské formy a strojové súčiastky výlučne pre maďarský trh. Vývoz do Maďarska jej bol znemožnený a v ČSR tovar nemohol byť odpredaný pre nemožnosť konkurencie s českými závodmi. V čase zastavenia výroby mala na sklade 80 vagónov liatiny a 1,255.000 Kčs dlhu. Aby mohla ďalej pracovať, žiadala štátne objednávky a finančnú podporu. Neskôr závod úplne zanikol.¹²²

Zlieváreň K. Kachelmana vo Vyhniach počas krízy niekoľkokrát obmedzuje výrobu. 17. apríla 1923 zastavuje prevádzku a podnik likviduje. Príčina — nedostatok odbytu.¹²³

Firma O. Jacobs v Košických Hámroch pracuje už od roku 1921 obmedzene. V roku 1922 zamestnáva 30 zlievačov oproti predvojnovým 100 a vyrába 4 vagóny liatiny mesačne oproti predvojnovým 16—18 vagónom. Za rok 1921 utrpela 700.000 Kčs straty. Príčina — vysoké dane a železničné tarify.¹²⁴

Csermelyho železolejareň v Košiciach obmedzuje vo februári 1922 výrobu na tri dni v týždni a prepúšťa časť robotníkov. Celková produkcia činila roku 1922 30% predošlej.¹²⁵

Kríza spôsobila aj v tomto odbore železiarstva úplnú stagnáciu a zánik veľkej časti podnikov. Kríza postihla samozrejme i menšie závody strojárské a kovorobné. Prácu obmedzujú alebo úplne zastavujú továrne

¹¹⁹ SÚA—SOMSS—1922—B1.

¹²⁰ SÚA—SOMPO—1922—B1.

¹²¹ Tamže.

¹²² SÚA—SOMPO—1920—3582.

¹²³ SÚA—SOMSS—B1.

¹²⁴ SÚA—SOMPO—1922—B1.

¹²⁵ Tamže.

Perl a syn v Seredi, Švédska továreň na patentné podkováky v Novom Meste nad Váhom, Hindros a Hunger v Rimavskej Sobote, A. Drozdy v Parkani, J. Harmata v Spišskom Podhradí, L. Antonyi v Gelnici, Slovenská kosárňa v Bratislave a mnohé iné.

Zo závodov na výrobu poľnohospodárskych strojov boli najdôležitejšie lučenská továreň na poľnohospodárske stroje a Spojené západoslovenské strojárne v Trnave. Okrem toho existoval rad menších závodov. Ich postavenie v novej republike bolo zvlášť ťažké. Ich predošlé hlavné odbytište Maďarsko bolo teraz pre zákaz dovozu strojov neprístupné a zaostalé poľnohospodárstvo na Slovensku skonsumovalo len časť ich výrobkov. V českých krajinách neboli schopné konkurencie.

Lučenská továreň oznamuje 13. augusta 1921 Ministerstvu pre správu Slovenska:¹²⁶ „Naše sklady sú plné strojov. Vyčerpali sme všetky peniaze a úver.“ V dôsledku tejto situácie zastavila továreň 1. septembra 1921 prevádzku. Továreň v Trnave sa počas krízy zaoberala vo svojich podnikoch „len opravou poľnohospodárskych strojov, pretože v posledných rokoch výroba sa nám vôbec neopláca“.¹²⁷ Z menších podnikov továreň na hospodárske stroje v Rimavskej Sobote si sťažuje už v septembri 1920, že má sklady preplnené hotovými výrobkami. Firma nemala kapitál. Pri akciovom kapitáli 400.000 Kčs mala 300.000 Kčs dlhov. Pomoc jej nemohol poskytnúť ani hlavný akcionár podniku Hospodárska banka v Rimavskej Sobote, lebo ani ona nemala finančné prostriedky na jej podporu. Nedostatok kapitálu bol taký veľký, že podnik nemohol zohnať peniaze ani na dohotovenie už zakúpených polotovarov. Počas krízy podnik zastavil prácu úplne.

Za zmienku stojí ešte drobná domácka hámornícka výroba hospodárskeho náčinia. Táto sa sústredila na Slovensku, hlavne v Medzeve a Vondrišeli (výroba lopát a rýlov), v Štôsi, v Slovenskej Lupči (výroba nožov). Tento priemysel trpel hneď od vzniku republiky nadvýrobou. Jeho hlavným odberateľom pred vojnou boli úrodné maďarské nížiny, Bulharsko, Rumunsko a Južoslávia, pri výrobe nožov hlavne uhorský erár (armáda, železnice, tabaková réžia). V dôsledku colnej ochrany susedných štátov tieto odbytišťa stratili. Vývoz nožov okrem toho československá vláda zakázala.

Firmy H. Komporday a J. Wlaslowitcs v Štôse oznamujú už v septembri 1920, že zastavia výrobu pre nedostatok odbytu. Maďarské Ministerstvo národnej obrany objednalo 40.000 dýk, avšak československá vláda ich vývoz zakázala. Pri výrobe tohto tovaru sa úplne finančne vyčerpali a keďže vyrobený tovar nemohli odpredať, boli nútení výrobu zastaviť. V záujme umožnenia ďalšej výroby žiadajú:¹²⁸ 1. umožniť vývoz výrobkov, 2. úver 200.000 Kčs, 3. štátne dodávky. V marci 1922 zamestnáva podnik J. Wlaslowitcs 30 robotníkov z pôvodného počtu 150 a celková produkcia činila jednu šestinú predvojnovú. H. Komporday prepustil v tom istom mesiaci 80% osadenstva.

Hámre v Medzeve zastavujú výrobu už roku 1921. Valutárne pomery im znemožnili konkurovať nemeckým a rakúskym výrobkom doma i v zahraničí. Na sklade mali podľa odhadu Obchodnej komory v Košiciach pol-

¹²⁶ SUA—MPS—1921—7177.

¹²⁷ SUA—SOMPO—1924—1198.

¹²⁸ SUA—SOMPO—1920—4501.

ročnú produkciu. Podniky boli úplne finančne vyčerpané. Úver pre nedostatok peňazí nemohli dostať, a keď, museli zaň platiť až 16% úrokov. Podniky žiadajú štátne dodávky a lacný úver. Bez poskytnutia podpory zo strany štátu pokladá Obchodná komora v Košiciach „ich boj o udržanie ďalšej existencie za beznádejný“.¹²⁹

Celkove kovopriemysel zamestnával podľa maďarskej priemyselnej štatistiky roku 1910 na Slovensku a v Zakarpatskej Ukrajine (Karpatenländern), bez výroby strojov, v 62 závodoch zamestnávajúcich viac ako 20 robotníkov, 14.700 ľudí. Naproti tomu roku 1924 zamestnával celý kovopriemysel v týchto krajinách v 2270 závodoch 7600 robotníkov.¹³⁰ Roku 1924 zamestnával teda jeden podnik priemerne 3 robotníkov, z čoho vidíme, že išlo predovšetkým o živnostnícke podnikanie. Porovnanie týchto čísiel poukazuje na úplný zánik väčšieho kovorobného priemyslu na Slovensku v dôsledku krízy v rokoch 1921—1923.

* * *

Ku kovopriemyslu sa radí i priemysel emailový. Na Slovensku bol pomerne silne zastúpený. Roku 1910 pracovalo 7 závodov tohto odboru, ktoré zamestnávali 3663 robotníkov.¹³¹ Boli to podniky v Bratislave, Petržalke, Filákovke, Lučenci, Matejovciach a v Hronci. Emailka vo Filákovke od 15. apríla do konca októbra 1919 vôbec nepracovala. Po začatí výroby v novembri 1919 nastala pre závod dobrá konjunktúra, takže neustále rozširuje výrobu. V septembri 1920 zamestnáva už 800 robotníkov oproti 400 roku 1914 a 250, s ktorými začala výrobu po vojne. V druhej polovici roku 1920 sa však už začína prejavovať viaznutie odbytu. Len počas letných mesiacov stornovali objednávky 4 podniky v sume 4,086.000 Kčs. A tak už koncom augusta 1920 oznamuje inž. Kleveta, ktorý bol na inšpekčnej ceste po závodoch južného Slovenska, že filákovská smaltovňa má na sklade 5000 vagónov tovaru.¹³² Vzhľadom na slabý odbyt začína továreň prepúšťať robotníkov a redukovať výrobu. Vo februári 1922 prepúšťa 100 robotníkov a v júli toho istého roku zastavuje výrobu úplne. Dôvodom toho je, oznamuje Ústredný sväz čs. priemyselníkov v Bratislave, že všetky objednávky z cudzozemska boli v poslednom čase zrušené pre náhly vzostup našej koruny.¹³³ Zastavenie práce trvalo len krátky čas. V novembri toho istého roku pracuje závod s 300 robotníkmi. „Naša existencia je však ohrozená — oznamuje firma slovenskému oddeleniu Ministerstva obchodu — pretože musíme platiť o 40% vyššie dopravné tarify ako český priemysel.“¹³⁴ V ďalšom období závod nepretržite pracuje a stáva sa najväčším emailovým podnikom na Slovensku.

Lučenské závody začínajú redukovať výrobu roku 1921. S. Sternlich obmedzuje výrobu vo februári 1922 na tri dni v týždni a 17. júla 1922 úplne

¹²⁹ SUA—SOMPO—1922—B1.

¹³⁰ B. von Decken, c. d., 106.

¹³¹ *Statistická príručka II.* 133.

¹³² SUA—SOMPO—1922—3582.

¹³³ SUA—SOMPO—1922—4507.

¹³⁴ SUA—SOMPO—1922—E2.

zastavuje prevádzku. J. Rakottya zastavuje výrobu 1. októbra a zaniká. Oba závody udávajú za príčinu zastavenia prevádzky nedostatok kapitálu.¹³⁵

Smaltovňa v Petržalke prepúšťa časť robotníkov v marci 1922 a obmedzuje pracovný čas na 4 dni v týždni. 31. augusta 1922 prepúšťa zostavších 395 robotníkov a zriadcov a výrobu zastavuje. Ako príčinu uvádza náhly vzostup čs. koruny.¹³⁶

Celkove pracovali roku 1922 len dva zo siedmich emailových podnikov na Slovensku. Zamestnanosť činila v tomto roku 29% predvojnovej. Roku 1923 pracovali tri podniky a zamestnanosť činila 27,5% predvojnovej.¹³⁷

Pre hutnícku výrobu je nevyhnutný magnezit, ktorého doľovanie bolo na Slovensku hodne rozšírené. V bývalom Uhorsku bol magnezit jeden z najdôležitejších exportných produktov. Roku 1913 činil vývoz 88.470 ton¹³⁸ a smeroval hlavne do USA, Anglicka, Nemecka a Japonska.

V novom štátnom útvare boli magnezitky ešte viac odkázané na vývoz. V prvých povojnových rokoch im vývoz neurovnané povojnové pomery takmer znemožnili. V ďalších rokoch bol vývoz sťažený uvalením vysokých dovozných ciel v jednotlivých štátoch, hlavne v USA. Slúžnovský úrad v Revúci roku 1921 oznamuje slovenskému oddeleniu Ministerstva obchodu,¹³⁹ že „teraz USA vysokým clom dovoz magnezitu celkom znemožnili. Na krytie domácej potreby podľa slov riaditeľa Boda stačí 10% domácej produkcie!“ Odbytová situácia magnezitového priemyslu sa ešte zhoršuje zastavovaním hutníckej výroby v republike. A práve v tomto kritickom čase zrušuje vláda doteraz platný zákaz dovozu magnezitu do ČSR. Ako pôsobilo toto opatrenie na magnezitový priemysel na Slovensku, ukazuje nám list jeľšavskej magnezitky priemyselnému inšpektorátu v Banskej Bystrici.¹⁴⁰ Píše: „Od toho času, čo naša vláda zrušila zákaz dovozu uvedeného materiálu z Poľska a Nemecka, nemôžeme predať tri štvrtiny ročnej výroby, pretože Poliaci a Nemci pri zlom stave ich meny ruínujú náš domáci priemysel a celé Čechy a hlavne Moravu zaplavujú magnezitom.“

Magnezitka v Hnúšti zastavuje výrobu koncom roku 1922 spolu s magnezitkami v Burde a Hačave. Jeľšavská továreň na magnezit začína s obmedzovaním výroby v máji 1921 a úplne zastavuje výrobu v apríli 1922. Továreň v Chyžnej Vode zastavuje výrobu 25. novembra 1922 a prepúšťa celé osadenstvo.

Celkove v rokoch 1922—1923 pracoval magnezitový priemysel na Slovensku s polovičnou kapacitou.¹⁴¹

* * *

Priemyselná kríza má zhubné účinky na postavenie robotníckej triedy. Zastavovanie a obmedzovanie výroby pripravuje o zárobok desaťtisíce ľudí. Rezervná armáda nezamestnaných počas krízy ohromne vzrastá. V ČSR

¹³⁵ SUA—SOMSS—BI.

¹³⁶ SUA—SOMPO—1925—A1—6038.

¹³⁷ *O priemysle Slovenska 1923*, 18.

¹³⁸ Tamže.

¹³⁹ SUA—SOMPO—1921.

¹⁴⁰ SUA—SOMSS—1922—E2—2078.

¹⁴¹ *O priemysle Slovenska 1923*, 18.

dosiahol počet nezamestnaných vrchol v januári 1923, keď činil 441.075.¹⁴² Najhoršie bolo postihnuté robotníctvo na Slovensku. Takmer úplné ochromenie slovenského priemyslu, zánik niektorých priemyselných odvetví znamenal obrovský vzrast nezamestnanosti. Už v apríli 1921 píše Pravda chudoby: „Nezamestnanosť sa tak rýchlo šíri ako nákazlivá choroba, brány tovární sa zatvárajú pred hladujúcim davom, ľudia sú vyhánaní na ulice.“ Úradná štatistika vykazuje v polovici roku 1922 na Slovensku 7000—8000 nezamestnaných. Tieto údaje sú však veľmi skreslené. Na Slovensku bolo málo sprostredkovateľní práce¹⁴³ (roku 1922 len 4), takže v niektorých krajoch robotníci vôbec nemali možnosť sa hlásiť. Skutočný stav bol oveľa vyšší. Podľa údajov konferencie odborových ústrední¹⁴⁴ bolo na Slovensku v polovici roku 1922 80.000 nezamestnaných. Najväčšia nezamestnanosť bola v oblastiach banských a železiarskych. Tak napr. v spišskom železodrudnom okruhu bol v januári 1923 stav nezamestnaných takýto: Krompachy — 1800 nezamestnaných, Nižné Slovinky — 800, Jaklovce 120, Žakarovce a Mária huta 800, Kotterbachy 1000, Bindt 450, Markušovce 500, Spišské Podhradie 200, Prakovce 350, Rolova Huta 200 atď. Väčšina z týchto robotníkov bola odsúdená na trvalú nezamestnanosť, pretože závody v Krompachoch, Slovinkách a i. zastavili výrobu natrvalo a stroje demontovali. Pritom to bol kraj chudobný, takže „robotníkom nie je možné ani pri najlepšej vôli v okrese v akomkoľvek odvetví priemyslu, poľnohospodárstva, lesníctva nájsť náhradné zamestnanie“, oznamuje slovenskému oddeleniu Ministerstva sociálnej starostlivosti gelnický okresný náčelník Mareš.¹⁴⁵ Robotníci boli takto odkázaní na podporu v nezamestnanosti.

Podpory v nezamestnanosti činili v obciach do 7000 obyvateľov 8 Kčs denne, vo väčších obciach 10 Kčs denne.¹⁴⁶ V januári 1923, v čase najväčšej nezamestnanosti, boli podpory znížené o 3 Kčs denne.¹⁴⁷ Výška podpôr pri vysokých cenách životných potrieb nezaručovala ani biedne živorenie. Nezamestnaní boli vystavení biede a hladu.¹⁴⁸

No nie všetci nezamestnaní dostávali podporu. V januári 1925 bolo v Rimavskosobotskom okrese 400 nezamestnaných, z ktorých len 8 dostávalo podporu.¹⁴⁹ Podľa zákona o podpore v nezamestnanosti z augusta 1921 nemal na podporu nárok robotník, ktorý štrajkoval alebo bol z práce vylúčený vlastnou vinou, dobrovoľne opustil prácu bez závažnej príčiny. Na podporu nemal nárok ten, kto dostával nemocenské a starobné. Z podpory boli vylúčení všetci sezónni robotníci. Nárok na podporu strácal robotník, ktorý bol 6 mesiacov nepretržite podporovaný, ktorý zanedbal ohlásenie v spro-

¹⁴² *Statistická příručka II*, 445.

¹⁴³ Podrobnejšie o probléme hlásenia sa nezamestnaných na Slovensku hovorí O. Kapp. Zaujíma Slovensko právom na nezamestnanosť? *Hospodárske rozhľady* 1927, 273.

¹⁴⁴ *Rudé Právo Večerník*, 17. októbra 1922.

¹⁴⁵ SUA—SOMSS—B2—2.

¹⁴⁶ *Sbírka zákonů a nařízení*, č. 332/1921.

¹⁴⁷ *Sociální revue*, roč. III., 1923.

¹⁴⁸ Musel to priznať i vedúci slovenského oddelenia Ministerstva sociálnej starostlivosti v Bratislave, keď v liste z 13. apríla 1923 oznamuje Ministerstvu sociálnej starostlivosti v Prahe, že „státní podpora v nezamestnanosti, nedovede dělnictvo před bídou ochrániti“. SUA—SOMSS—1923—3221.

¹⁴⁹ SUA—SOMSS—B2—2.

stredkovateľní práce, nenastúpil alebo opustil núdzovú prácu. Takéto a podobné ustanovenia umožňovali štátnemu aparátu podporu kedykoľvek odmietnuť.

O podporách v nezamestnanosti rozhodoval s konečnou platnosťou byrokratický štátny aparát — okresný úrad. Aký postoj zaujímali títo lokaji buržoázie k udeľovaniu podpôr, svedčí priznanie spomínaného gelnického okresného náčelníka Mareša.¹⁵⁰ Vo svojom liste SOMSS píše: „Ja sám považujem podporu v nezamestnanosti za veľké zlo, pretože sa podpory zneužíva ku záhalčivému spôsobu života, preto každým krokom podpory zastavujem.“ Okresný náčelník v Rimavskej Sobote navrhuje 26. júna 1923,¹⁵¹ aby sa výška podpory zredukovala o jednu tretinu, pretože tak bude robotníctvo prinútené ku intenzívnejšiemu hľadaniu práce. Neudelením alebo zastavením podpory ocitli sa robotníci v „zúfalej situácii — nemožnosti žiť“.¹⁵²

Okrem nezamestnanosti boli tu tisíce polozamestnaných robotníkov, pracujúcich niekoľko dní v týždni. Krajinská skupina Ústredného sväzu priemyselníkov uvádza vo svojej výročnej zpráve za rok 1923, že počas krízy pracovalo s plnou kapacitou len 15—16 priemyselných podnikov. Teda na Slovensku pracovala obmedzene väčšina podnikov. Pritom pracovný čas v niektorých závodoch bol len jeden deň v týždni. A následky polozamestnanosti pre robotnícku triedu „nie sú menej pustošivé, áno, pôsobia často... ešte pustošivejšie ako úplná nezamestnanosť“.¹⁵³

Ani zamestnaní robotníci nežili omnoho lepšie. Kríza priniesla všeobecný pokles miezd. Znižovaním miezd kapitalisti prenášajú bremená krízy na robotnícku triedu. Slovenské oddelenie Ministerstva obchodu píše v mesačnom hlásení Kancelárii prezidenta republiky za mesiac august 1922,¹⁵⁴ „aby sa podnikom čiastočne pomohlo, prikráča sa k všeobecnému znižovaniu miezd“. V znižovaní miezd pomáhala kapitalistom vláda. Ministerský predseda Černý vyhlásil delegácii priemyselníkov,¹⁵⁵ že „stabilizácia“ robotníckych miezd vo všetkých odvetviach priemyslu bude jednou z hlavných povinností vlády.

Útok na robotnícke mzdy bol zvlášť prudký na Slovensku, kde si kapitalisti stále sťažovali na vysoké mzdy ako príčinu vysokých výrobných nákladov a nemožnosti konkurencie. Tieto tvrdenia vyvracia ich vlastný orgán Obchodná komora v Banskej Bystrici, keď o príčinách vysokých nákladov hovorí:¹⁵⁶ „Vysoké výrobné náklady len čiastočne zapríčínujú vysoké robotnícke mzdy, vážnejšou zložkou sú úžasné dopravné a daňové ťarchy.“ Vysoké tarify a dane boli však zbraňou českej buržoázie v konkurenčnom boji s buržoáziou menšinových národností. Týchto výhod sa česká buržoázia nemohla vzdať. Preto začína sama útočiť na robotnícke mzdy a podporuje v tom i buržoáziu na Slovensku. Mzdy boli počas krízy znížené o 30—40%.

¹⁵⁰ SUA—SOMSS—B2—2.

¹⁵¹ Tamže.

¹⁵² Z rezolúcie obvodnej organizácie soc. dem. v Krompachoch. SUA—SOMPO—1922.

¹⁵³ F. Oe l s n e r, *Hospodářská krise*, Praha 1951, 118.

¹⁵⁴ SUA—SOMPO—1922—5377.

¹⁵⁵ V. P e r u n á č, *Stabilisace a normalisace mezd*, Praha 1923, II.

¹⁵⁶ SUA—MPS—1921—12—4884.

Kriza zvlášť postihla robotnícku mládež. Pri prepúšťaní z práce bola predovšetkým postihnutá mládež, a to hlavne preto, aby jej štát nemusel vyplácať podporu v nezamestnanosti. Okresný úrad v Banskej Bystrici oznamuje slovenskému oddeleniu Ministerstva sociálnej starostlivosti,¹⁵⁷ že „budú prepustené len mladšie osoby, ktorým podpora v nezamestnanosti neprináleží, takže výplaty podpory v nezamestnanosti nenavrhujem“. Na druhej strane sa využívala detská práca, ktorá bola lacnejšia a vytlačala zo zamestnania dospelých. Tak u firmy K. Kachelman vo Vyhniach pracovali počas krízy len uční, aby podnik nemusel platiť vyššie mzdy dospelým robotníkom. Deti sa takto často stali živiteľmi rodiny. Živnostenský inšpektor v Lučenci¹⁵⁸ navrhuje roku 1923, aby vláda povolila zamestnávať 12—14-ročné deti, lebo sú vo výrobe „nenahraditeľné a sú živiteľmi rodiny“.

Kriza zhoršuje i zdravotné a bytové pomery robotníctva. Živnostenský inšpektor v Lučenci konštatuje,¹⁵⁹ že ubytovanie robotníkov je priamo kritické. V miestnosti 15 m³ sa tlesnila osemčlenná rodina. V baníckej kolónii v Handlovej sa v bytoch svietilo smolnými fakľami. Cez strechy domov tieklo. V jednej izbe bývali 2—3 rodiny. Sami baníci píšú o svojich bytoch, že sú horšie ako direktorove maštale. Takéto byty boli pareniskom chorôb. O zdravotných pomeroch robotníckej triedy výstižne hovorí svedectvo ministra zdravotníctva v Černého vláde Procházku. Tento bol roku 1922 nútený konštatovať,¹⁶⁰ že „sú v Prahe byty, ktoré sa uprázdnil dvakrát (t. j. od prevratu) tým, že ich obyvatelia vymreli na tuberkulózu“. Zdravotné pomery na Slovensku boli ešte horšie. Roku 1923 pripadlo na Slovensku na 100.000 obyvateľov 201,4 úmrtí na tuberkulózu, v Čechách 150,9. Celoštátny priemer bol 170,6.¹⁶¹

Úplné ochromenie priemyslu a nezamestnanosť na Slovensku mali za následok masový útek do zahraničia — vysťahovalectvo.¹⁶² Roky 1920—1924 sú rokmi obrovského vzrastu vysťahovalectva zo Slovenska. Počet vysťahovalcov vzrástol z 13.373 roku 1920 na 35.199 roku 1924. Naproti tomu z českých krajín sa vysťahovalo roku 1923 16.678 osôb. Najviac vysťahovalcov roku 1923 sa grupovalo zo skupiny kovorobných zamestnaní, hutníctva a baníctva. Podstatná časť týchto vysťahovalcov pochádzala zo Slovenska, kde v týchto rokoch banícky priemysel stagnoval a železiarstvo takmer úplne zaniklo.

Buržoázia zarábala i na biede slovenského ľudu, na vysťahovalectve. Americko-slovenská banka žiada roku 1921 slovenské oddelenie Ministerstva obchodu¹⁶³ o výsadné právo „skoncentrovať na seba vysťahovalecký ruch do Ameriky (z ČSR), ktorý je hlavne zo slovenskej časti našej republiky dosť čulý“.

Ruka v ruke s hospodárskym útokom buržoázie na životnú úroveň pracujúcich más šiel jej útok na politické práva ľudu. Už roku 1921 bol

¹⁵⁷ SUA—SOMSS—B1.

¹⁵⁸ Tamže.

¹⁵⁹ SUA—SOMPO—B2.

¹⁶⁰ Dr. L. Procházka, *K bytové otázce ve velké Praze*, Národní politika, 26. novembra 1922.

¹⁶¹ *Statistická příručka II*, 435.

¹⁶² Tamže, 440.

¹⁶³ SUA—SOMPO—1921—156.

vydaný zákon o závodných radách, ktorý z revolučného činiteľa urobil krotký orgán, ktorý mal byť vypočutý len v prípadoch hromadného prepúšťania robotníkov. Roku 1922 sa buržoázii za pomoci sociálnych demokratov podarilo rozbiť jednotu robotníckych odborov. Po atentáte na Rašina vydáva roku 1923 zákon na ochranu republiky, roku 1924 zákon obmedzujúci tlačovú slobodu. Útok buržoázie smeroval predovšetkým proti vedúcej sile pracujúcich mas, organizátorovi a vodcovi boja robotníckej triedy — proti KSČ. Proti tejto bol namierený zákon na obranu republiky i tlačový zákon. Zákon na obranu republiky nebol nikdy použitý proti skutočným nepriateľom republiky, Henleinovi a Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, no podľa neho boli zatváraní komunisti za púhu spomienku Sovietskej armády alebo výkrik Nech žije SSSR.

I buržoázia na Slovensku využíva hospodársku krízu, zastavovanie a obmedzovanie výroby predovšetkým na potlačenie revolučného hnutia, na boj proti KSČ. Majitelia tovární nútia robotníkov vystupovať z KSČ a prešupovať do buržoázných strán. Majiteľ sklárne v Málinci Š. Kuchyňka sľúbil pri zastavení výroby, že začne opäť pracovať, ak robotníci vstúpia do kresťanských odborov. Keď tak časť zastrašených robotníkov urobila, výrobu síce neobnovil, ale zamestnával ich prednostne pri núdzových prácach.¹⁶⁴ Pri obmedzovaní prevádzky predovšetkým prepúšťajú robotníkov-komunistov. Zpráva Coburgových závodov v Trnave oznamuje v auguste 1922,¹⁶⁵ že v dôsledku nedostatku odbytu musí obmedziť prevádzku asi o tretinu a „týmto spôsobom sa zbaviť podvratných živlov v robotníctve“. Robotníkov-komunistov obyčajne už späť do práce neprijímali. Pri zahájení práce v máji roku 1923 zpráva továrne na papier a celulózu v Ružomberku¹⁶⁶ pri výbere robotníctva volila taký postup, že „neprijala do práce nikoho z vodcov a členov komunistickej strany“.

V rokoch hospodárskej krízy vidíme teda všestranný útok buržoázie proti pracujúcim masám. Robotnícka trieda sa však na tento útok buržoázie neprizerala nečinne. Mala už na čele statočného obrancu svojich práv, vodcu a inšpirátora boja za tieto práva, KSČ! Počas krízy organizuje strana štrajky a boje proti znižovaniu miezd, prepúšťaniu robotníkov a zatváraniu závodov. Roky hospodárskej krízy sú rokmi urputných triednych zápasov. Roku 1921 bolo na Slovensku 45 štrajkov v 173 závodoch, roku 1922 46 štrajkov v 217 závodoch, najvyšší počet, aký bol kedy za predmníchovskej republiky dosiahnutý. Medzi najväčšie patrili štrajk baníkov Rimamuránskej spoločnosti, štrajk kovorobotníkov a päť týždňov trvajúci štrajk papierenských robotníkov. Už začiatkom krízy bola situácia taká vyostrená, že 11. mája 1921 minister s plnou mocou pre Slovensko Mičura je nútený hlásiť prezídiu vlády:¹⁶⁷ „Hrozí nebezpečenstvo, že dôjde opäť ku všeobecnému štrajku.“

V niektorých oblastiach robotníci svojím bojom znemožnili prepúšťanie z práce a získali si rešpekt buržoázných úradov. O jednom zhromaždení handlovských baníkov píše okresný náčelník Novák župnému úradu v Ni-

¹⁶⁴ SUA—SOMSS—B1.

¹⁶⁵ SUA—SOMPO—1922—5021.

¹⁶⁶ SUA—SOMPO—1923—3962.

¹⁶⁷ SUA—SOMSS—1921—23—E2.

tre:¹⁶⁸ „Priebeh schôdze bol taký napnutý a nálada poslucháčov taká rozhorčená a bojovná, takže nedošlo k rozpusteniu schôdze, pretože bola obava, že by došlo k prudkým zrážkam medzi ľuďom a zosilnenou četníckou asistenciou“. Hlohovská vozová továreň si 14. januára 1922 sťažuje Ministerstvu s plnou mocou pre Slovensko,¹⁶⁹ že pomery v tamojšom kraji boli také kritické, že „prepustenie i jedného jedinkého robotníka bolo vylúčené“.

Treba však pripomenúť, že väčšina bojov robotníckej triedy v tomto období neskončila splnením vytýčených požiadaviek. Buržoázii sa za pomoci sociálnych demokratov podarilo zlomiť boj robotníkov, odbúrať mzdy a politické práva proletariátu. V rokoch hospodárskej krízy položila základy dočasnej politickej i hospodárskej stabilizácie kapitalizmu.

* * *

Z uvedených faktov vyplýva, že vznikom ČSR sa materiálne postavenie slovenského pracujúceho ľudu podstatne nezlepšilo. Márne sľuboval predstaviteľ českej buržoázie Beneš,¹⁷⁰ že „Slovensko je krajina, ktorú čaká priamo ohromný rozkvet hospodársky a ktorá bude raz pravou pokladnicou pre obyvateľstvo, ktoré ju obýva“. Česká a slovenská buržoázia nevedela, a ani nemohla, za predmníchovskej republiky zabezpečiť pracujúcemu ľudu Slovenska prácu a chlieb.

Až dnes, keď vládu do svojich rúk prevzal ľud na čele s KSČ, uskutočňujú sa všetky túžby, za ktoré slovenský pracujúci ľud za predmníchovskej republiky bojoval a ktoré táto nevedela splniť. V našej ľudovodemokratickej Československej republike stáva sa za pomoci bratskej českej robotníckej triedy zaostalé Slovensko krajinou s mohutným priemyslom, krajinou šťastného, socialistického zajtrajška.

¹⁶⁸ Krajský archív II, Bojnice 1646/1923.

¹⁶⁹ SUA—SOMPO—1922—10—3410.

¹⁷⁰ Newyorský Denník, roč. IV, 4. 995, 8. januára 1917.